

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В. Н. КАРАЗІНА**

Факультет геології, географії, рекреації і туризму

***Кафедра соціально-економічної географії і регіоналістики
імені Костянтина Нємця***

До захисту допустити

Завідувач кафедри _____ Людмила НЕМЕЦЬ

«_____» _____ 2024 р.

**ГЕОГРАФІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ
СУМСЬКОЇ ОБЛАСТІ**

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА БАКАЛАВРА

Виконав: студент 4 курсу, групи ГЕ-41
спеціальності 106. Географія, ОПП «Економічна,
соціальна географія та регіональний розвиток»
Семегук Олександр Олексійович

Науковий керівник:

д. геогр. н., професор Сегіда Катерина Юріївна

Кваліфікаційна робота захищена з оцінкою

_____
Голова ЕК Тарас ПОГРЕБСЬКИЙ

_____
Секретар ЕК Олена ПЕДЬ

«_____» _____ 2024 р.

Харків – 2024

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ГЕОГРАФІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ	5
1.1. Дефініція поняття «регіон» та його складові	5
1.2. Регіональний розвиток як суспільно-просторовий процес	9
1.3. Передумови та чинники регіонального розвитку. Зміст та значення географічної складової	11
РОЗДІЛ 2. ГЕОГРАФІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА СУМСЬКОЇ ОБЛАСТІ	16
2.1. Географічне положення	16
2.1. Природо-ресурсний потенціал	18
2.2. Система розселення та людський потенціал	26
2.3. Виробничий потенціал	33
2.4. Транспортна інфраструктура	37
2.5. Соціальна сфера та сфера послуг	39
РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ СУМСЬКОЇ ОБЛАСТІ	43
3.1. Чинники регіонального розвитку Сумської області	43
3.2. Територіальні особливості регіонального розвитку Сумщини	49
3.3. Виклики в умовах повномасштабної війни	54
ВИСНОВКИ	63
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	65

ВСТУП

Регіональний розвиток – це складний, багатогранний процес якісних змін у просторі, населенні та економіці регіонів держави. Різні аспекти цього розвитку досліджують фахівці з різних наукових напрямків, проте найповніше та, в певному сенсі, інтегроване розуміння регіонального розвитку можливо отримати, опираючись на географічний підхід [20]. Цей підхід розглядає регіональний розвиток як соціально-просторовий процес, що включає зміни станів та стадій організації людської діяльності в регіонах. В аспекті регіонального розвитку важливе місце посідають саме географічна характеристика території [21]. Зокрема, географічні основи важливі для досягнення рівномірності розвитку регіонів, застосовуючи повністю наявні ресурси територій разом із ефективними регіональними політиками.

Сумська область – прикордонний регіон України, який має найдовший кордон з росією, який становить понад 560 кілометрів [8]. Під час початку повномасштабного вторгнення значна частина території області була окупована. 11 квітня 2022 року Збройні сили України остаточно звільнили Сумщину від ворожого вторгнення [10]. Сьогодні на території області ведуться бойові дії. Незважаючи на постійні виклики щодо безпеки, почалася реконструкція економічного життя регіону та відновлення зруйнованої або пошкодженої інфраструктури.

Метою кваліфікаційної роботи бакалавра є висвітлення географічних передумов та чинників регіонального розвитку Сумщини.

Для реалізації зазначеної мети були поставлені наступні завдання:

- розкрити теоретичні аспекти географічного дослідження регіонального розвитку, у тому числі визначити дефініцію поняття «регіон» та його складові; дослідити регіональний розвиток як суспільно-просторовий процес; визначити передумови та чинники регіонального розвитку, охарактеризувати зміст та значення географічної складової;

- дати географічну характеристику Сумської області, у тому числі охарактеризувати природо-ресурсний потенціал, систему розселення та людський потенціал, виробничий потенціал, транспортну інфраструктуру, соціальну сферу та сферу послуг;

- встановити особливості регіонального розвитку Сумської області, у тому числі розглянути чинники регіонального розвитку Сумської області, виявити територіальні особливості регіонального розвитку Сумщини, розкрити виклики в умовах повномасштабної війни.

Об'єктом дослідження є регіональний розвиток як суспільно-географічний процес. Предметом – географічні передумови та чинники регіонального розвитку Сумської області.

Інформаційна основа для проведення дослідження складалася з різноманітних наукових та навчально-методичних матеріалів, які стали фундаментом для написання бакалаврської роботи. Це включало енциклопедії, підручники, монографії, наукові статті, матеріали з конференцій, що охоплювали як теоретичні аспекти, так і практичні результати досліджень. Зокрема, аналіз регіонального розвитку України та Сумської області ґрунтувався на стратегічних документах, таких як «Державна стратегія регіонального розвитку на 2021-2027 роки» [8], «Стратегія регіонального розвитку Сумської області на 2021-2027 роки» [36] і «Стратегія розвитку Сумської області до 2020 року» [35]. Для отримання актуальної інформації про стан справ у Харківській області використовувалися офіційні інтернет-ресурси,

Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел. Робота викладена на 69 сторінках, містить п'ять таблиць та 24 рисунки. Список використаних джерел налічує 41 найменування.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ГЕОГРАФІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

1.1. Дефініція поняття «регіон» та його складові

У сучасних джерелах різноманітні просторові системи на різних масштабах, починаючи від груп держав і закінчуючи невеликими адміністративно-територіальними одиницями, вважаються регіонами. Зазвичай, за адміністративним поділом виділяють такі регіональні одиниці, як область (край, автономна республіка), місто й райони всередині міста, район, селище та село [32].

Згідно з словником регіональної політики, територія, яка володіє певною цілісністю та взаємопов'язаністю її складових елементів і відзначається певними ознаками, визначається як регіон. Регіони виокремлюються для досягнення певних цілей, причому одна з найважливіших – управління їх розвитком. Регіони можуть бути різного розміру – від міста (чи району великого міста) до величезних областей всередині континенту [30].

За Малим економічним словником, регіон розглядається як "область, район; частина країни, що виділяється від інших областей унікальним поєднанням природних і/або історично сформованих, стійких економіко-географічних та інших особливостей, часто співвідносних з національним складом населення". Оскільки територія країни різноманітна за різними ознаками, виникає необхідність поділу на різні одиниці, які відрізняються за кожною ознакою чи групою ознак, базуючись на якійсь головній характеристиці. Для цього, крім терміну "регіон", використовуються інші терміни, такі як "район", "зона", "ареал" і т. д. [22, 30]

В географічному контексті регіон визначається як певний район або велика ділянка суші з унікальними фізико-географічними характеристиками. Це географічна одиниця, яка має географічні межі. Для характеристики загального географічного положення регіону використовуються певні узагальнюючі показники: загальна площа регіону (у квадратних кілометрах);

протяжність кордонів з іншими регіонами; загальна кількість населення; густота населення (кількість осіб на квадратний кілометр); крайні точки кордонів регіону (північ, південь, схід, захід); показники, що вказують на наявність природних ресурсів [2, 30].

При аналізі визначення регіону та пошуку спільних критерій для нього, слід розглядати регіон у широкому контексті як територію, що відзначається однорідністю своїх характеристик. Вибираючи певні критерії, регіон можна відокремити від сусідніх областей завдяки своїй унікальній ідентичності. Ця територія має добре розвинуті внутрішні взаємозв'язки - в економіці, екології, суспільному житті тощо, які є більш міцними та глибокими, ніж зв'язки з іншими територіями або загальнодержавним рівнем. Хоча територіальна складова регіону є ключовою, встановлення точних кордонів однорідної та повноцінної території на практиці виявляється складним завданням.

Для більш точної ідентифікації регіону необхідно зв'язати його географічне положення з іншими особливостями, такими як природно-економічні умови, економіко-географічна специфіка, історико-етнографічні особливості, соціальна структура та економічні показники.

Оцінка регіону в цілому базується на його соціально-економічному потенціалі, який складається з таких складових: природні ресурси, демографічна ситуація, науково-технічні можливості, інформаційне забезпечення, виробнича база, рекреаційні можливості, соціальна сфера та культурні аспекти [39].

З таблиці 1.1 видно, що поняття "регіон" фундаментально ґрунтується на концепції території, де ключовими елементами є територіальна цілісність, територіальна одиниця або сполучення кількох територій.

Таблиця 1.1. Тракткування поняття «регіон»
(укладено автором за [2, 11, 17, 18, 22, 30, 32, 39])

Джерело	Тракткування
М. Гродзинський	регіон – частина земної поверхні із замкненими межами, яка характеризується цілісністю та своєрідністю в певному відношенні. регіони – індивідуальні територіальні одиниці й тому мають власну назву (Київ, столичний регіон, Волинь, Єврорегіон "Буг" та ін.). Згідно з "релятивістським" тлумаченням ієрархії регіонів кількість ієрархічних рівнів регіонів і критерії їх виділення визначаються наук. проблемою, що вивчається, чи управлінським завданням, що вирішується. Досить поширеною є трьохрівнева ієрархія регіонів: макро-, мезо-, мікрорегіон.
В. Дергачов	1) особливий вид території (акваторії), що характеризується специфічною цілісністю; виділяються природні, політичні, економічні та інші регіони; 2) територіальна спільність, що володіє соціокультурним кодом – системою тісно пов'язаних з природно-географічним положенням соціальних, економічних, культурних, геополітичних та інших властивостей, що забезпечують його внутрішню множину в єдності і певну якість життя; функціонування регіону забезпечується відтворенням (трансляцією культур) і зовні спрямованим вектором розвитку; регіон завжди самодостатній (що не означає самозабезпеченості) і самобутній; 3) адміністративно-територіальна одиниця високого і середнього рівня; у західноєвропейському регіоналізмі регіон – наступна за державою територіальна таксономічна одиниця між державою й індивідуумом; у цьому значенні регіон в Східній Європі тотожний району; 4) елітний зразок організації життєдіяльності (оптимальної якості життя); при цьому елітність не означає будь-яких пільг або привілеїв; елітність є визнанням людиною регіонального самовизначення.
О. Тищенко	регіон – це територіальне явище, тому територіальна ознака має бути відображена в ньому як базова; регіон – частина цілісної соціальної та адміністративної системи, тому має володіти їх основними рисами, хоча і не зводиться до них; регіон повинен володіти замкненим відтворювальним циклом, а також певною економічною специфікою та формами її прояву.
Енциклопедичний словник	регіон (лат. "regio" – «країна, область») – певна територія, що володіє цілісністю і взаємозв'язком її складових елементів, а також це слово використовується в значенні територіальної одиниці держави
Європейський парламент	регіон – це територіальна цілісність, яка розглядається з географічної точки зору, або чітко окреслена територіальна організація, де населення має специфічну ідентичність, яка спрямована на стимулювання та розвиток культурної, економічної та соціальної сфер.
Законодавство України	регіон – територія Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя (Закон України «Про стимулювання розвитку регіонів») регіон – частина території країни, яка характеризується комплексом властивих їй природно-географічних, економічних та інших ознак. Регіон може збігатися з кордоном адміністративно-територіальної одиниці або об'єднувати території кількох таких одиниць (Розпорядження Президента України "Про комісію з розробки Концепції державної регіональної політики України")

Різноманіття в тлумаченні регіону впливає з двох основних аспектів формування цього поняття:

Перший аспект – географічний, що враховує фізичну, природну та просторову характеристику території. Він включає розміщення, рельєф, кліматичні умови та інші природні фактори, які надають регіону своєрідність та визначають його межі на основі географічних принципів.

Другий аспект – політико-адміністративний, який пов'язаний з організацією владних структур та управлінських функцій на території. Цей аспект передбачає делегування повноважень від центральної влади до регіональних органів, що представляють державну владу на місцевому рівні та забезпечують виконання законодавства та політики держави [30].

У вужчому значенні слова «регіон» розуміють як адміністративно-територіальну одиницю у межах окремих країн, чия границя в основному визначена політичними рішеннями. Соціально-економічний аспект поняття «регіон» характеризується двома ключовими складовими: насамперед, це певна територіальна ділянка, а також економічна система, що функціонує на цій території – регіон являє собою самодостатню територіальну систему з унікальним комплексом виробництва, розподілу, обміну та споживання матеріальних ресурсів і послуг (рис.1.1).

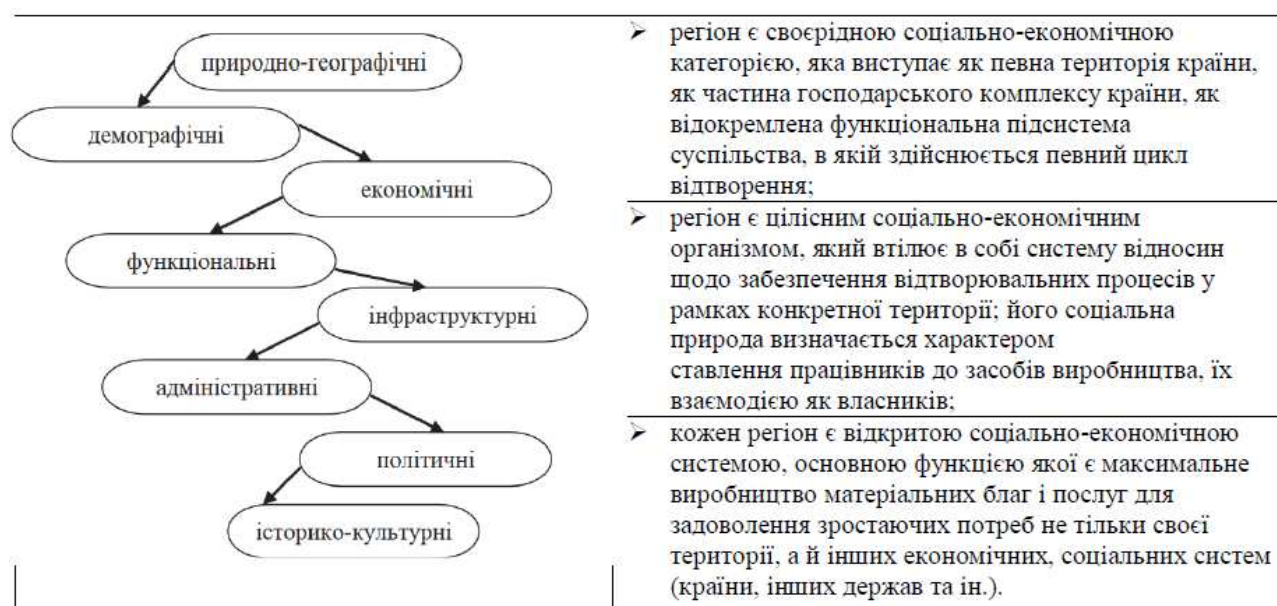

Рис. 1.1. Узагальнення змісту поняття «регіон» та ієрархія характеристик, що використовується при його визначенні (узагальнено автором за [39])

Отже, розуміння регіону як територіальної одиниці поєднує в собі як природно-географічні характеристики, так і політико-адміністративні утворення, формуючи складну систему взаємозв'язків і функціонування на території. Згідно з нормативно-правовими документами України існують різні трактування поняття регіон. Всі пропозиції стосовно розподілу території України на регіони ґрунтуються на застосуванні принципу, за яким до складу кожного регіону входить група споріднених областей. Ці області об'єднуються через схожість у природно-географічних і кліматичних умовах, а також через наближені показники економічного, соціального розвитку, рівня зайнятості і якості життя населення. При формуванні поняття "регіон" враховується ієрархія характеристик, оскільки регіон являє собою складну систему, що включає природне середовище, виробництво та соціальну сферу як свої основні складові (рис.1.1).

1.2. Регіональний розвиток як суспільно-просторовий процес

Регіональний розвиток є складним, багатогранним і різностороннім процесом, що передбачає позитивні зміни у територіях, населенні та економіці окремих областей країни. Цей процес вивчають фахівці з різних наукових напрямків, проте найповніше його можна зрозуміти, застосовуючи соціально-географічну теорію. В цьому контексті регіональний розвиток розглядається як зміна просторово-соціальних умов, тобто переходи між різними стадіями організації людської діяльності в різних частинах країни. Розвиток регіонів в рамках держави відбувається нерівномірно і залежить від різних факторів, починаючи від природних ресурсів і закінчуючи ефективністю управлінських стратегій [29]. Державна регіональна політика має на меті підтримувати ті регіони, де комбінація низки факторів є несприятливою, з урахуванням специфіки їх проблем. Зокрема, великим викликом є периферійні регіони, що стикаються з особливими труднощами.

Всі суспільно-просторові процеси (рис.1.2) можна розділити на три категорії: базові, ключові та комплексні. Базові процеси, такі як переміщення та локація активностей, сприяють формуванню ключових процесів. Загальний вплив ключових процесів породжує комплексні суспільно-просторові явища, такі як розвиток регіонів, стагнація та деградація. Останні два аспекти розглядаються не лише як структурні зміни, але й через функціональні проблеми, які включають занепад територій, відтік населення тощо [20].

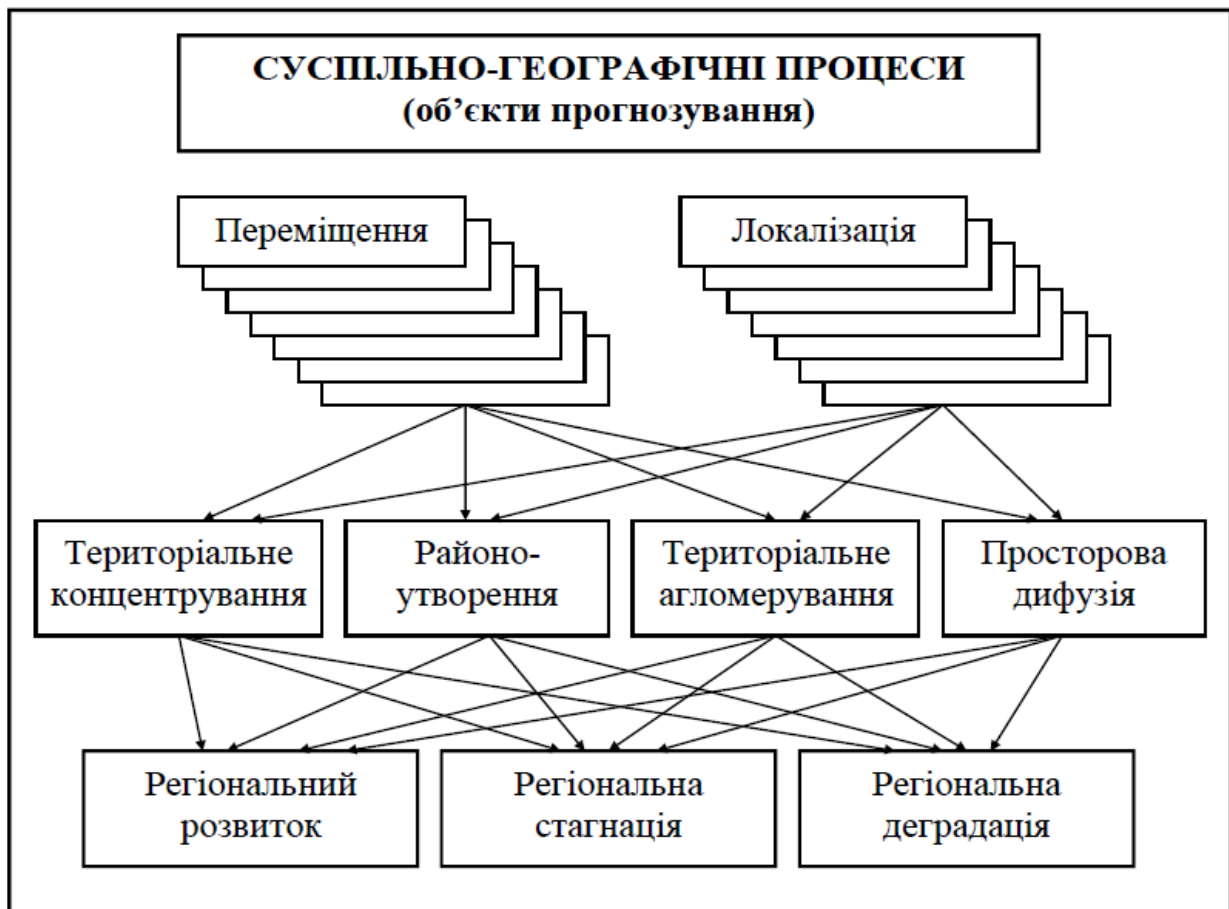

Рис. 1.2. Місце регіонального розвитку у класифікації суспільно-просторових процесів [21]

Основні принципи регіонального розвитку включають [3, 16, 19, 29, 31]:

1. Сприяння балансовому розвитку: Метою є забезпечення рівномірного розподілу ресурсів, інвестицій та можливостей між регіонами, щоб уникнути надмірної концентрації розвитку в одних областях і відставання інших.

2. Участь і партнерство: Залучення місцевих спільнот, організацій, підприємств та урядових установ до процесу планування та виконання проектів

розвитку. Це допомагає врахувати місцеві потреби і забезпечити відповідальність за результати.

3. Інтегрований підхід: Регіональний розвиток вимагає координації діяльності в різних сферах – економічній, соціальній, екологічній – для досягнення взаємодоповнюючих ефектів та мінімізації негативних наслідків.

4. Орієнтація на конкурентоспроможність: Розвиток регіону повинен бути направлений на формування його конкурентних переваг, таких як спеціалізована індустрія, розвинена інфраструктура або унікальні природні ресурси.

5. Стійкість та адаптивність: Регіональний розвиток повинен враховувати довгострокові перспективи, забезпечуючи стійкість до економічних коливань, соціальних змін та кліматичних викликів.

6. Інноваційний розвиток: Сприяння науково-технічному прогресу, підтримка стартапів і передових технологій, що стимулюють економічне зростання і покращують якість життя.

Для реалізації цих принципів, уряди різних рівнів (національні, регіональні, місцеві) впроваджують програми та політики, такі як інвестиційні пакети, податкові пільги для підприємств, інфраструктурні проекти, програми підтримки малого та середнього бізнесу, розвиток освіти і професійної підготовки, екологічні ініціативи тощо.

Отже, регіональний розвиток слід аналізувати як складну взаємодію суспільства і простору, що розбивається на складові процеси: зосередження активностей на певних територіях, формування агломерацій, створення районів та розподіл по простору. Цей процес також включає різні види людської діяльності. Регіональний розвиток має різні аспекти, пов'язані з використанням природних ресурсів, демографічними змінами, розселенням населення, економічними та соціальними відносинами у просторовому контексті [19]. Суспільно-географічні підходи до регіонального розвитку можна поділити на дві великі категорії. Перша група концепцій підкреслює важливість досягнення рівномірного розвитку регіонів шляхом оптимального використання

територіальних ресурсів та ефективної регіональної політики. Вони націлені на створення умов для балансу, пропорційності та сталості регіонального прогресу. Друга група концепцій, зокрема, такі як фазовий або поляризований розвиток, зосереджує увагу на природній нерівності регіонального розвитку. Вони не пропонують методи для зрівнювання рівнів розвитку регіонів, але розглядають шляхи забезпечення базового рівня життєзабезпечення для всього населення країни, попри існуючу територіальну поляризацію. Кожному етапу регіонального розвитку відповідає певний рівень поляризації і конкретні стратегії регіональної політики [31].

Регіональний розвиток – це процес планомірного і гармонійного підвищення якості життя населення, економічного зростання, соціальної стабільності та екологічної сталості в конкретних географічних районах або регіонах країни. Він передбачає комплексну стратегію, що охоплює розвиток інфраструктури, промисловості, сільського господарства, освіти, охорони здоров'я, культури, науки і технологій у рамках заданих територіальних меж.

1.3. Передумови та чинники регіонального розвитку. Зміст та значення географічної складової

Розвиток кожної конкретної соціально-просторової діяльності, включаючи регіональний розвиток, залежить від специфічного набору факторів, що впливають на неї. Ці фактори можуть бути сприятливими, нейтральними, перешкоджаючими або обмежуючими, і їх комплексна взаємодія сприяє переходу просторового устрою людської активності в регіонах з однієї фази до іншої. Основною причиною економічної нерівності між регіонами процес концентрації економічної активності в місцях з конкурентними перевагами, що дозволяє зменшувати витрати для бізнесу. Виділяють дві категорії факторів: фактори "першої природи" (наприклад, родовища природних ресурсів, корисне географічне розташування) та фактори "другої природи" (ефект агломерації, високий рівень людського капіталу, краща інституційна структура). Стан стан сільських територій (як периферійних

областей) найбільше піддається впливу рівня депопуляції в XX столітті та залишкового людського капіталу в селах. Аналізуючи існуючі підходи до визначення факторів нерівності регіонального розвитку в соціальній географії, їх представляють як передумови для регіонального розвитку; фактори управління [1, 21]; фактори самоорганізації (рис. 1.3).

Рис. 1.3. Чинники нерівномірності регіонального розвитку за К.Мезенцевим [21]

У контексті нашого дослідження географічних основ регіонального розвитку Сумщини зупинимось детальніше саме на передумовах. Зазвичай передумови розвитку розуміють як набір умов і факторів, що визначають процес. Умова відноситься до зовнішніх аспектів, що оточують регіональний розвиток, формуючи зовнішнє середовище. Фактори ж є внутрішніми драйверами цього розвитку, вони впливають безпосередньо з самої природи процесу. Сумарно всі передумови складають потенціал розвитку регіону, його реалізація залежить від стратегій управління [20].

Розрізняють три основні категорії передумов регіонального розвитку:

1. Ресурсні фактори, що стосуються наявності необхідних ресурсів для розвитку, включаючи природні, трудові, фінансові, технологічні ресурси.

2. Фактори місцезнаходження, пов'язані з перевагами соціально-географічного розташування, такими як агломераційні ефекти, взаємодія різних функціональних складових людської активності.

3. Зовнішнє середовище розвитку, що включає природні умови (клімат, рельєф, геологічні характеристики), економічні аспекти (ринок, інвестиційний клімат), соціально-культурні відносини (етнорелігійні питання, культурні особливості населення), політико-правові умови (політична стабільність, правові основи) [21].

Фактори, що впливають на розвиток регіону, з позиції економічної науки інтерпретують як конкурентні переваги його економічного ландшафту. Це сукупність особливостей, факторів, цінностей та характеристик території, ефективне використання яких сприяє досягненню бажаного рівня конкурентоспроможності [29]. Регіон вважається конкурентоспроможним, коли його економіка забезпечує формування і оптимальне використання цих переваг завдяки співпраці між господарюючими суб'єктами та органами влади [19]. Такі регіони успішно виробляють якісну продукцію та послуги шляхом раціонального використання ресурсів та енергозбереження, ефективно інтегрують інновації, приваблюють інвестиції, створюють підтримуючу інфраструктуру для розвитку бізнесу і підвищують якість життя мешканців. Тільки економіка регіону з високою конкурентоспроможністю може забезпечити сталість розвитку, що передбачає економічний ріст попри обмеженість ресурсів, змінність зовнішніх та внутрішніх умов та дії дестабілізуючих чинників. Висока конкурентоспроможність стає можливою завдяки ефективній взаємодії усіх учасників регіонального розвитку [3].

Чинники регіонального розвитку			
Економічні	Соціальні	Екологічні	Інституціональні
- економічний потенціал регіону; - природно-ресурсний потенціал; - рівень економічного розвитку регіону; - розвиток підприємництва в регіоні; - галузева структура економіки регіону; - демографічна ситуація в регіоні; - розвиток інфраструктури; - інноваційний та інвестиційний потенціал регіону.	- рівень зайнятості населення; - рівень безробіття; - рівень економічної активності населення; - рівень споживання; - освітня та професійна структура населення; - рівень соціального захисту населення; - міграційні процеси; - рівень життя населення; - рівень освіти.	- забезпеченість регіону природними ресурсами; - рівень розвитку природоохоронної інфраструктури; - екологізація економіки регіону; - обсяги шкідливих викидів у навколишнє середовище; - комплексне використання природних ресурсів; - рівень витрат на охорону навколишнього середовища	- система державного управління на регіональному рівні; - діяльність органів місцевого самоврядування; - нормативно-правове забезпечення економічної діяльності на регіональному рівні; - підтримка бізнесу та нових просторових форм розвитку бізнесу; - державно-приватне партнерство; - методи управління; - захист прав власності; - розвиток фондового ринку та кредитно-фінансової системи; - інвестиційний клімат та інвестиційна привабливість регіонів; - рівень економічної свободи регіону; - податкове навантаження.

Рис. 1.4. Класифікація чинників регіонального розвитку [29]

Таким чином, зазначені групи передумов та чинників разом формують базу для аналізу та планування стратегій регіонального розвитку. Отже, як суспільно-просторовий процес регіональний розвиток обмовлений впливом трьох груп чинників – передумов, управлінських чинників та чинників самоорганізації. Варто зазначити, що всі заходи, спрямовані на підтримку регіонального розвитку, мають на меті згладжувати розриви у рівнях розвитку між регіонами, підвищувати стандарт і якість життя людей та зміцнювати конкурентоспроможність регіональної економіки.

РОЗДІЛ 2

ГЕОГРАФІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА СУМСЬКОЇ ОБЛАСТІ

2.1. Географічне положення

Сумська область, заснована 10 січня 1939 року, знаходиться на північному сході України. Її протяжність з півночі на південь становить 200 кілометрів, а із заходу на схід – 170 кілометрів. На півночі та сході вона межує з Брянською, Курською та Белгородською областями Росії, на півдні та південному сході – з Полтавською та Харківською областями України, а на заході – з Чернігівською областю України (рис. 2.1). Відстань від міста Суми до Києва становить 350 кілометрів залізницею і 359 кілометрів автодорогою. Сумська область має прикордонне положення, межує з росією (рис. 2.2, 2.3). Площа прикордонних територій Сумщини сягає до 43% від загальної площі області [4].

Рис. 2.1. Географічне положення Сумської області [36]

The map displays the Sumy region (Сумська область) and its surrounding areas. The districts within the Sumy region are shaded in gray and include: Середина-Буда, Ямпіль, Шостка, Глухів, Кременець, Путиль, Конотоп, Буринь, Білопіль, Суми, Краснопіль, Недригайлів, Ромни, Лебедин, Лубова Долина, Тростянець, Охтирка, and Велика Писарівка. Neighboring regions are shown in white: Чернігівська область to the west, Російська Федерація to the north, Полтавська область to the southwest, and Харківська область to the southeast.

Рис. 2.3. Прикордонні території Сумської області [36]

На прикордонних територіях проживає близько 23% всього населення області, де більшість складає сільське населення (59%). Більшість прикордонних районів характеризуються слабким промисловим потенціалом, а діяльність підприємств зосереджена на переробці місцевої сировини та сільськогосподарських ресурсів. Розвиток цих районів орієнтований передусім на сільське господарство. Економіка прикордонних територій відзначається низьким рівнем привабливості для іноземних інвестицій. Крім того, у медійному просторі цих районів недостатня активність державних та місцевих телерадіокомпаній, що призводить до недостатньої інтеграції їхніх мешканців у загальнодержавну інформаційну, культурну та освітню сфери. Соціально-економічний розвиток прикордонних територій Сумщини, особливо враховуючи їх велику протяжність кордону з країною-агресором, є недостатнім і виступає одним із факторів, що гальмують загальний розвиток області [36].

2.2. Природо-ресурсний потенціал

Клімат Сумської області м'який, помірно-континентальний. Більша частина території розташована в межах Придніпровської низовини, крайня північна частина – в Поліській низовині, а на сході та північному сході простягаються відроги Середньо-Руської височини. Регіон знаходиться у двох природно-кліматичних зонах – Поліссі та Лісостепу. Ґрунти області представлені чорноземами типових, опідзоленими, дерново-підзолистими, ясно-сірими, сірими-лісовими та темно-сірими лісовими ґрунтами, що дозволяє повністю задовольнити потреби області у виробництві рослинного білка для харчування людей та відгодівлі сільськогосподарських тварин. Сільськогосподарські угіддя займають 1695 тисяч гектарів, що становить 71,1% від загальної площі області. По території області протікають 1543 річки загальною довжиною 8020 кілометрів, найбільші з них – Десна, Сейм, Сула, Псел та Ворскла [12].

Рис. 2.4. Фізична карта Сумської області [37]

Враховуючи гідрографічне та водогосподарське районування, територія Сумської області належить до басейну річки Дніпро. В межах області цей басейн поділяється на два суббасейни: 53% території припадає на суббасейн середнього Дніпра, а 47% – на суббасейн річки Десна [4].

Площа суббасейну середнього Дніпра в межах області становить 27,5 тис. км², сюди входять 4 середні річки (Псел, Ворскла, Хорол, Сула) та 926 малих річок і струмків, а також 22 водосховища, 188 озер і 1435 ставків. Річки Псел та Ворскла починаються на території Російської Федерації, а Хорол та Сула беруть свій початок у межах області.

Особливість суббасейну середнього Дніпра полягає у використанні вод річок для гідроенергетики (зокрема річки Псел), промислового та сільськогосподарського водопостачання, а також для задоволення культурно-побутових потреб населення. Вихід крейдяних пластів на поверхню значно підвищує карбонатний та гідрокарбонатний склад поверхневих вод, а близьке розташування до Курської магнітної аномалії впливає на підвищений вміст заліза в цих водах [37].

Площа суббасейну річки Десна в межах області складає 17,6 тис. км². До нього належать річка Десна, яка протікає вздовж кордону Сумської та Чернігівської областей на відріжку в 37 км, і дві середні річки – Клевень і Сейм, які починаються на території Росії. Також до суббасейну входять 610 малих річок і струмків, 20 водосховищ, 349 озер та 757 ставків.

Води суббасейну річки Десна використовуються для промислового і сільськогосподарського водопостачання, а також для задоволення культурно-побутових потреб населення. Наявність торфовищ у цій зоні сприяє високому вмісту гумінових сполук, що підвищує кольоровість поверхневих вод. Близькість до Курської магнітної аномалії також впливає на підвищений рівень заліза в цих водах [12, 35].

Мінерально-сировинна база регіону включає паливно-енергетичні ресурси (нафта, газ, конденсат, торф), що складають 57,8%, сировину для виробництва будівельних матеріалів (31,5%), питні та технічні підземні води

(9,1%), а також гірничохімічні та нерудні корисні копалини для металургії (1,6%). В області нараховується 393 родовища, серед яких 57 об'єктів є комплексними, і вони містять 22 види корисних копалин. З них експлуатуються 136 родовищ, включаючи 44 комплексних об'єкти [36].

На території області розташовано 32 родовища вуглеводнів, більшість з яких є комплексними. Серед них 9 нафтових, 3 газоконденсатних, 1 газоконденсатно-нафтове та 19 нафто-газоконденсатних. В промисловій розробці знаходяться 26 родовищ, а в геологічному вивченні та дослідно-промисловій розробці – 9. Найбільші запаси нафти мають Анастасієвське, Бугруватівське, Східно-Рогінцівське, Хухрянське, Перекопівське, Великобубнівське та Качанівське родовища. Найбільше вільного газу видобувається на Рибальському нафтогазоконденсатному та Волошківському газоконденсатному родовищах [4].

Балансові (видобувні) запаси вільного газу на 23 родовищах вуглеводнів становлять майже 26,7 млрд м³, що складає 3,4% від загальних запасів в Україні. Найбільше вільного газу видобувається на Рибальському нафтогазоконденсатному та Волошківському газоконденсатному родовищах. Запаси розчиненого у нафті газу на 28 родовищах складають 2,8 млрд м³ (8,2% від запасів в Україні). Запаси нафти на 29 родовищах оцінюються в 17,3 млн т. (15,8%), а запаси газового конденсату на 23 родовищах – 5,9 млн т. (13,7%).

В області є 56 родовищ торфу із запасами категорій А+В+С1, які становлять 43,6 млн т. (у тому числі 42 родовища, що не враховані балансом). Серед них 49 родовищ мають прогнозну площу понад 10 га із запасами 37,4 млн т., 21 родовище – площу до 10 га із запасами 0,5 млн т., а 4 родовища є затопленими з запасами 0,8 млн т. і не розробляються [35].

Також є 55 родовищ сапропелю, які не розробляються. Запаси сапропелю за категоріями А+В+С1 на шести родовищах оцінюються в 1,5 млн т. На перспективних для розвідки 49 озерах запаси категорії С2 становлять майже 5 мільйонів тонн і також не розробляються [12].

Гірничохімічна сировина в області включає Роменське родовище кам'яної солі з балансовими запасами 435,9 млн т. за категоріями А+В+С1, а також Запільське родовище крейди для вапнування кислих ґрунтів із запасами 3 мільйони тонн за категоріями А+В+С1. Обидва родовища не розробляються. Запаси сірки, пов'язані з Прокопенківським родовищем нафти, не мають промислового значення і теж не розробляються [4].

Нерудні корисні копалини для металургії включають кварцити та глини для вогнетривів. Відоме Краснопільське (Михайлівське) родовище вогнетривких і тугоплавких глин розроблялось підземним способом до 1974 року, але було виведене з експлуатації через нерентабельність. Кварцити, що використовуються в металургійній промисловості як флюси, а також як сировина для виробництва кристалічного кремнію та вогнетривів, представлені двома родовищами кварцових пісковиків, серед яких розробляється Баницьке родовище [36].

Будівельна індустрія області включає 140 родовищ, з яких 22 знаходяться в промисловій експлуатації. Будівельний камінь представлений Ховзівським родовищем пісковика, а будівельний гіпс – Роменським родовищем, але вони наразі не розробляються.

В області розвідано 106 родовищ цегельно-черепичної сировини, з яких в експлуатації перебувають 9. Загальні запаси цегельно-черепичної сировини за промисловими категоріями А+В+С1 складають 105 млн м³, що становить 4,6% від запасів України. Сировина для цементу представлена Середино-Будським родовищем крейди писальної (запаси за категоріями В+С1 – 45,5 млн т.) і мергелю глинистого (запаси за категоріями В+С1 – 32,9 млн т.) [12].

Державний баланс запасів корисних копалин враховує 19 родовищ будівельних пісків, з яких розробляються 9. Розвідані запаси піску становлять 97,6 млн м³ (категорії А+В+С1). Складна сировина представлена одним родовищем, яке перебуває в промисловій розробці, із запасами 1,9 млн т., що складає 0,8% від запасів України. В області розвідано 7 родовищ крейди, з яких в експлуатації знаходиться 1.

Регіон має достатні запаси підземних водних ресурсів. В області нараховується 344 родовища, включаючи 57 об'єктів обліку комплексних родовищ, що містять 22 види корисних копалин. З них 136 родовищ, у тому числі 44 комплексних об'єкти, перебувають в експлуатації [12].

Геологічно область розташована в межах Дніпровсько-Донецького артезіанського басейну. Основні водоносні горизонти підземних вод для питного та технічного використання знаходяться у палеогенових відкладах, що складаються з дрібно-середньозернистих пісків, верхньокрейдяних шарів із крейдою, а також нижньосеноманських пісків з прослойками глини. Хімічний склад води характеризується як гідрокарбонатно-натрієво-кальцієвий. Регіон має достатні підземні водні ресурси [4].

Через розташування області в межах двох географічних зон, Полісся та Лісостепу, ґрунти переважно складаються з чорноземів типових, темно-сірих лісових ґрунтів, чорноземів опідзолених, дерново-підзолистих, ясно-сірих та сірих лісових типів. Проте, завищене антропогенне навантаження на земельні ресурси у більшості областей Лісостепу, включаючи Сумську область, призвело до порушення оптимального, екологічно обґрунтованого співвідношення між земельними угіддями та загальною площею області. Вирубка лісів має становити для лісостепової зони України 40-45% від загальної площі. Частка сільськогосподарських угідь складає 71,1% від загальної площі області, що свідчить про високий рівень сільськогосподарського використання та надмірну вирубку земель. З них рілля займає 51,9% (1237,7 тис. га). Природні території (ліси, водойми, болота) зберігаються у своєму природному стані на 23,4% загальної площі області [12].

Площа лісового фонду становить 465,9 тис. га, що складає 19,5% від загальної площі області. Ці ліси включають в себе більше 120 видів дерев і кущів. Щорічно лісгосподарські підприємства здійснюють посадку нових лісів на площі до 1,5-2 тис. га. Рослинний та тваринний світ області різноманітний за видовим складом. Тут є значні мисливські угіддя, що сприяє розвитку мисливського та рибальського туризму [36].

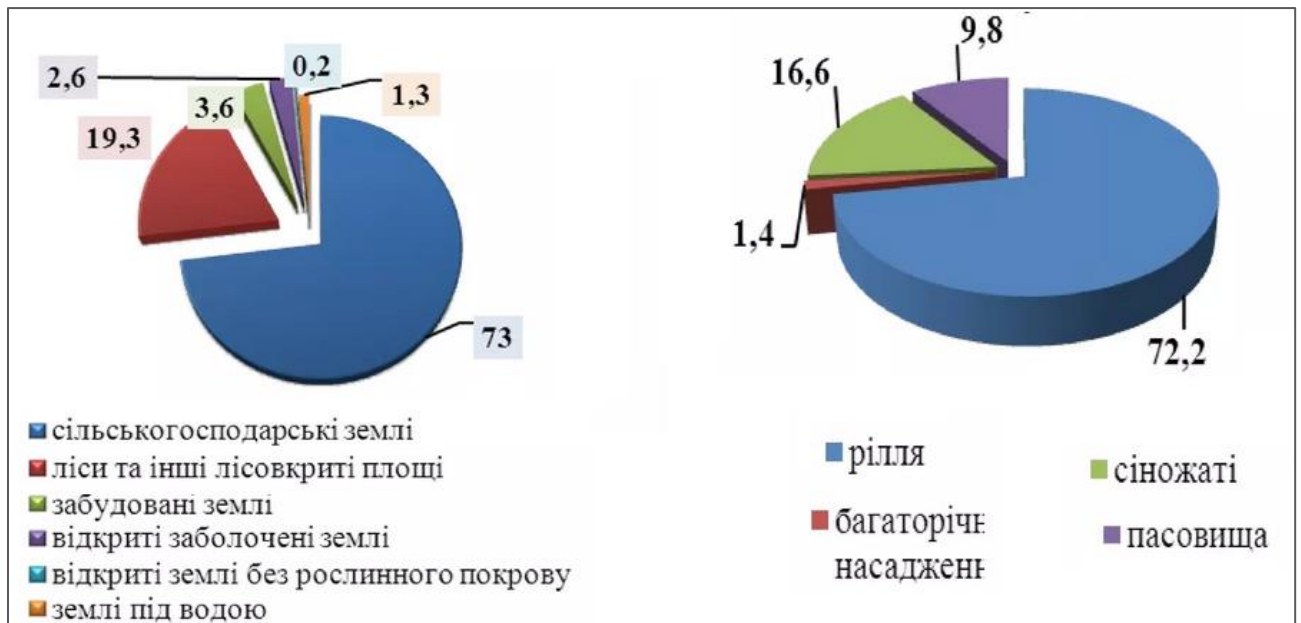

Рис. 2.5. Функціональне використання земельного фонду (%) та структура сільськогосподарських угідь (%) Сумської області [36, 37]

Природно-заповідний фонд Сумської області складається з 291 заповідної території та об'єктів, які в сумі займають площу 178,596 тис. га (рис.2.6). Серед них є природний заповідник, два національних природних парку, регіональний ландшафтний парк, заказники, пам'ятники природи, дендрологічний парк, ботанічні сади, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва та заповідні урочища, які займають 7,49% території області. З них 19 об'єктів мають загальнодержавне значення і займають 50,5 тис. гектарів (26%), а 272 об'єкти є місцевого значення і займають 128 тис. гектарів (74%). Сумщина входить до числа шести областей, де збереглася популяція зубрів, які занесені до Червоної книги України, Бернської конвенції, Міжнародного союзу охорони природи та Європейського червоного списку. Крім того, у річках Ворскла і Сейм щорічно проводяться заходи з розведення і розселення стерляді, риби, що також занесена до Червоної книги України. На початок березня 2020 року на території Сумської області вже визначено межі чотирьох об'єктів природно-заповідного фонду загальнодержавного значення, що займають площу 16,5 тис га, а також 58 об'єктів місцевого значення на площі 18,9 тис га [12].

Рис. 2.6. Природо-заповідний фонд Сумської області [37]

У рамках реалізації Смарагдової мережі в Україні, початок якої було започатковано у 2001 році за підтримки Ради Європи та фінансової підтримки Європейського Союзу, був запроваджений пілотний проєкт для визначення перших 15 об'єктів Смарагдової мережі в Україні. На засіданні Постійного

комітету Конвенції про охорону дикої флори та фауни та природних середовищ існування, яке відбулося у листопаді 2016 року в Страсбурзі (Франція), були затверджені переліки об'єктів Смарагдової мережі Європи для перших трьох європейських країн: України, Білорусі та Швейцарії [12, 35].

2.3. Система розселення та людський потенціал

Рішенням Верховної Ради України від 17 липня 2020 року № 807-IX в Сумській області було створено п'ять нових районів (таблиця 2.1).

Таблиця 2.1. Склад районів Сумської області (побудовано автором [5, 7])

Район	Склад
Конотопський район (з адміністративним центром у місті Конотоп)	у складі територій Бочечківської сільської, Буринської міської, Дубов'язівської селищної, Конотопської міської, Кролевецької міської, Новослобідської сільської, Попівської сільської, Путівльської міської територіальних громад;
Охтирський район (з адміністративним центром у місті Охтирка)	у складі територій Боромлянської сільської, Великописарівської селищної, Грунської сільської, Кириківської селищної, Комишанської сільської, Охтирської міської, Тростянецької міської, Чернечинської сільської, Чупахівської селищної територіальних громад;
Роменський район (з адміністративним центром у місті Ромни)	у складі територій Андріяшівської сільської, Вільшанської сільської, Коровинської сільської, Липоводолинської селищної, Недригайлівської селищної, Роменської міської, Синівської сільської, Хмелівської сільської територіальних громад;
Сумський район (з адміністративним центром у місті Суми)	у складі територій Бездрицької сільської, Верхньосироватської сільської, Білопільської міської, Ворожбянської міської, Краснопільської селищної, Лебединської міської, Миколаївської селищної, Миколаївської сільської, Миропільської сільської, Нижньосироватської сільської, Річківської сільської, Садівської сільської, Степанівської селищної, Сумської міської, Хотінської селищної, Юнаківської сільської територіальних громад;
Шосткинський район (з адміністративним центром у місті Шостка)	у складі територій Березівської сільської, Глухівської міської, Дружбівської міської, Есманської селищної, Зноб-Новгородської селищної, Свеської селищної, Середино-Будської міської, Шалигинської селищної, Шосткинської міської, Ямпільської селищної територіальних громад.

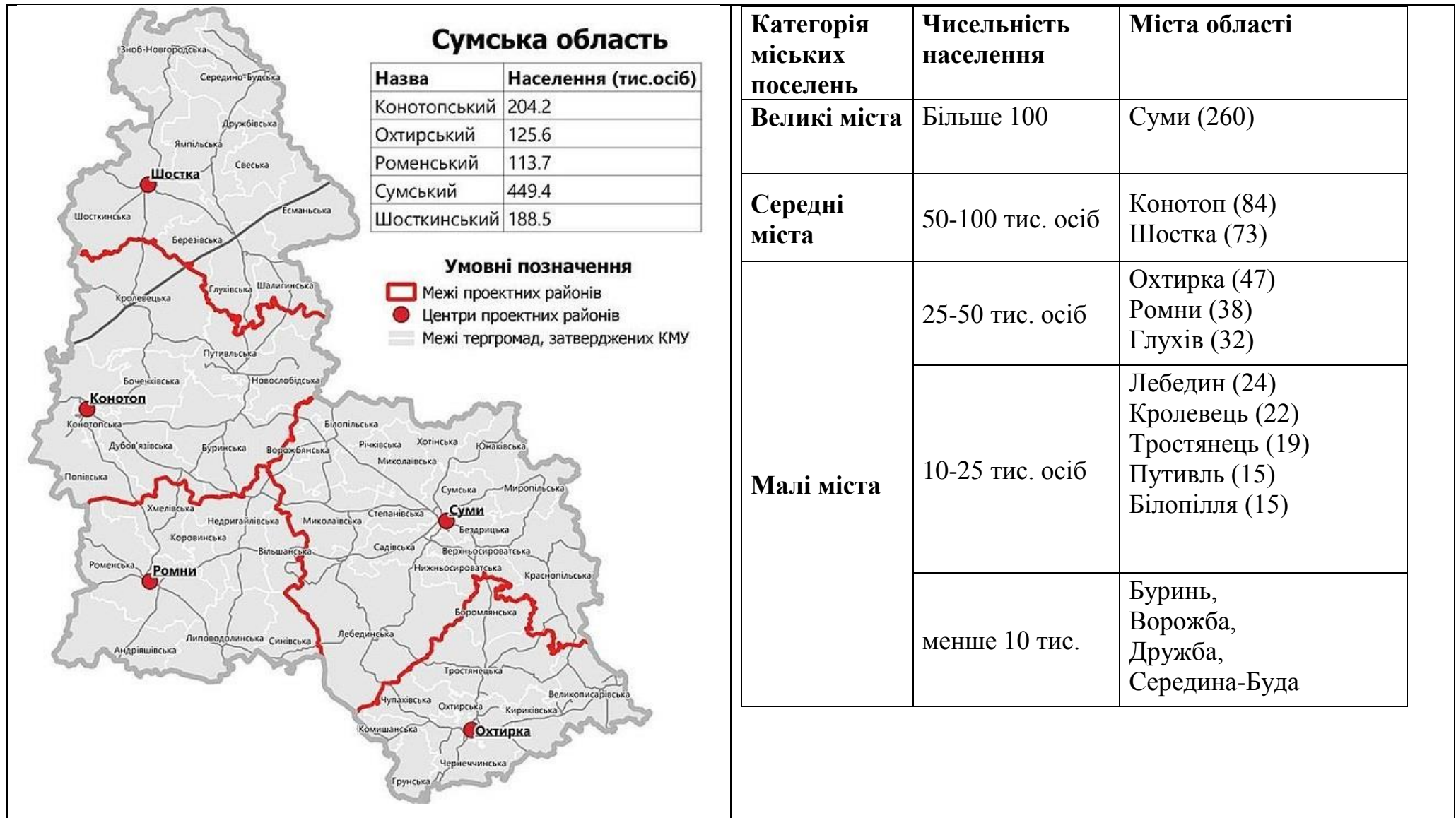

Рис. 2.7. Адміністративний устрій Сумської області [5, 7, 9]

Адміністративно-територіальна структура області є типовою для України. Більшість районів області мають близькі за розміром території, але значно відрізняються за кількістю та густотою населення. У багатьох районах міста, що розташовані в межах їхніх територій, мають статус міст обласного значення і не входять до складу району. Це штучно перериває економічні та соціальні зв'язки, рух ресурсів у межах району та призводить до спотворення низки статистичних показників для цих районів. Низька урбанізація та мала щільність населення, особливо в окремих периферійних районах, створюють додаткові проблеми для регіонального розвитку, пов'язані з обмеженістю робочих ресурсів на цих територіях. Суми, Конотоп та Шостка є серед найбільш розвинених міст з великою кількістю населення. Значне розподілений розвиток населених пунктів ускладнює організацію основних громадських послуг у сільських районах та створення планувальної документації для сільських територій. Проте наявність багатьох поселень у сільських районах дозволяє виявити більш гнучке ставлення до змін у територіальній структурі з метою оптимізації управління та забезпечення комплексного розвитку всієї території області [9, 35].

У 2021 році населення Сумської області становило 1,068 мільйона осіб, що складає 2,5% від загального населення України. Область за чисельністю населення посідає 19-е місце серед всіх регіонів України. Кожного року чисельність населення зменшується на 1%. Сумська область разом з Чернігівською областю мають найвищий темп скорочення населення серед своїх сусідів. У 2019 році спостерігалось зменшення населення у всіх містах і районах області. Значною є тенденція зростання частки міського населення, з 67,9% у 2012 році до 69,4% у 2019 році [7, 9]. Протягом останніх років в Сумській області спостерігається від'ємний природний приріст населення, що свідчить про перевищення рівня смертності над рівнем народжуваності. З 2012 року рівень народжуваності поступово зменшується: від 9,7 тисяч осіб у 2012 році до 6 тисяч осіб на 1 тисячу наявного населення у 2019 році, що є найнижчим показником за останні роки. Це спричинило зростання

природного зменшення в регіоні. За результатами 2019 року показник смертності становив 16,2 особи на 1 тисячу наявного населення, а природне зменшення населення склало 10,2 особи на 1 тисячу наявного населення [1, 5]. Сумська область відноситься до групи регіонів України, де демографічна ситуація залишається складною, особливо через перевищення рівня смертності над народжуваністю. Це зумовлено, насамперед, старінням населення. Порівняно з сусідніми областями, у 2019 році Чернігівська та Сумська області відзначилися найнижчим рівнем природного зменшення населення (-12,5 та -10,2 на 1 тисячу осіб наявного населення відповідно).

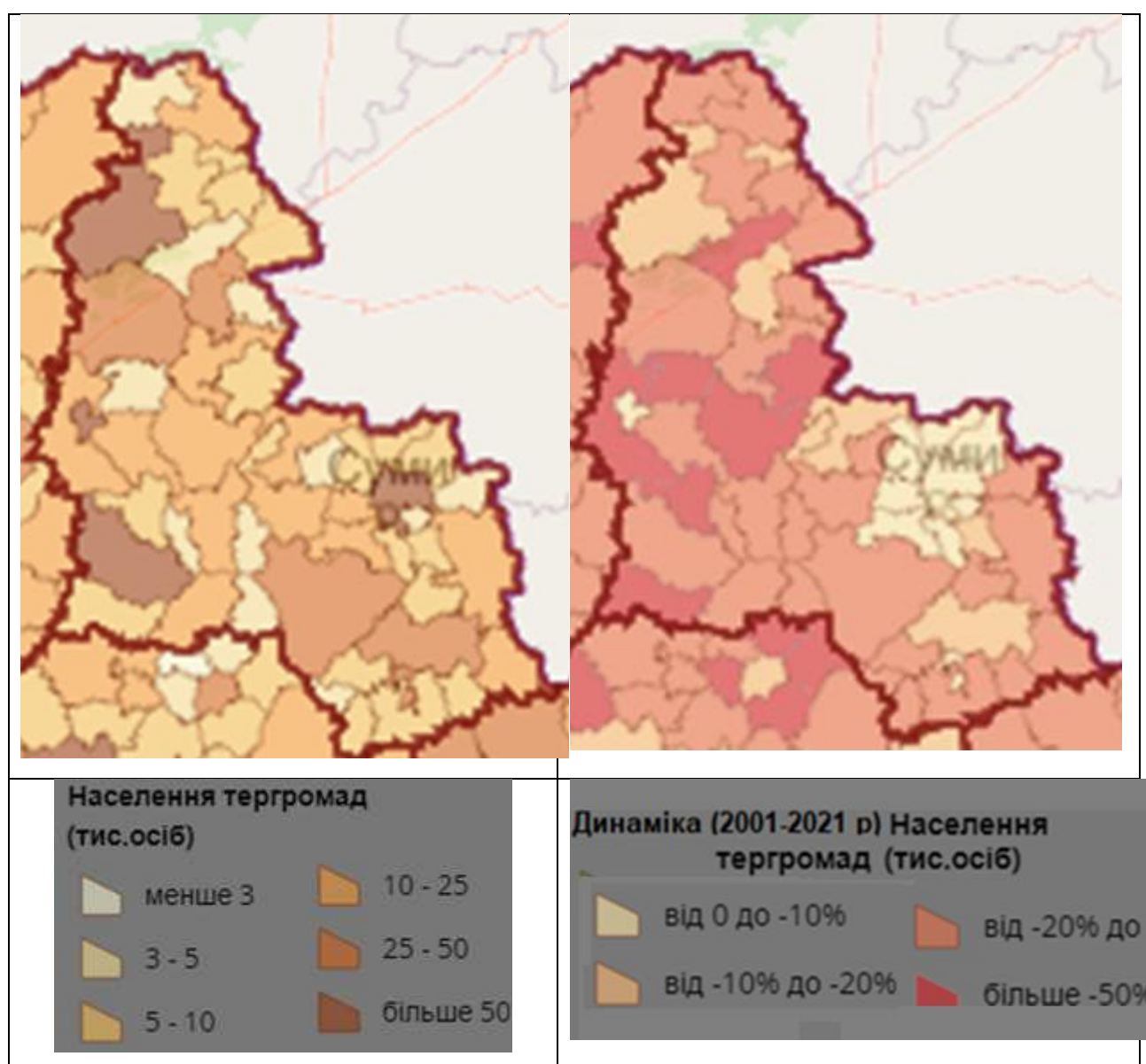

Рис. 2.8. Розподіл населення та динаміка його чисельності в розрізі територіальних громад Сумської області [27]

Протягом останніх років в області спостерігається процес міграційного зменшення населення, за винятком 2016 року, коли кількість прибулих перевищила кількість вибулих на 1171 особу. У 2019 році кількість осіб, які виїхали за межі регіону, перевищила кількість прибулих на 2250 осіб. Однак залишається тенденція збільшення чисельності населення області завдяки міждержавній міграції. Наприклад, у 2015 році міграційний приріст становив 72 особи, у 2016 році – 262 особи, у 2017 році – 414 осіб, у 2018 році – 356 осіб. У 2019 році позитивне сальдо міграції спостерігається у містах Суми та Охтирка [35].

Статевो-віковий склад населення є одним з важливих демографічних показників, що визначається багатьма факторами і впливає на перспективи подальшого відтворення населення. У регіоні переважають жінки. На початок 2021 року в області було 583,9 тис. жінок (що становить 54,1% від загальної кількості постійного населення) та 495,3 тис. чоловіків (45,9%). Частки цих двох груп населення за останні роки залишаються стабільними. Процент жінок відповідає середньому значенню по Україні, яке становить 54%. У статеві-віковій піраміді населення області помітно меншу кількість молодих людей порівняно зі старшими, що свідчить про процес старіння населення [36].

Співвідношення між чоловіками та жінками різне у різних вікових групах. Зокрема, спостерігається збільшення кількості осіб у віковій групі 50-60 років, переважно серед жінок. У молодших вікових групах статеві-вікова піраміда має відносно симетричний вигляд. Найбільша диспропорція між чоловічим і жіночим населенням спостерігається у віковій групі старше 60 років. Зафіксовано поступове зростання демографічного навантаження на працездатний вік через збільшення числа осіб молодшого і старшого віку. На початок 2021 року загальне навантаження на працездатне населення у віці 16-59 років становило 654 особи на 1000 осіб постійного населення. Однією з основних проблем у регіоні є зменшення кількості осіб допрацездатного віку, які формують основу для трудових ресурсів (з 155,5 тис. осіб у січні 2013

року до 152,4 тис. осіб у січні 2021 року), тоді як кількість осіб віком 60 і більше років зростає (відповідно від 266,2 тис. осіб до 274,4 тис. осіб). Демографічна ситуація в області залишається однією з найважчих в Україні і має значні ризики для майбутнього розвитку регіонів [36].

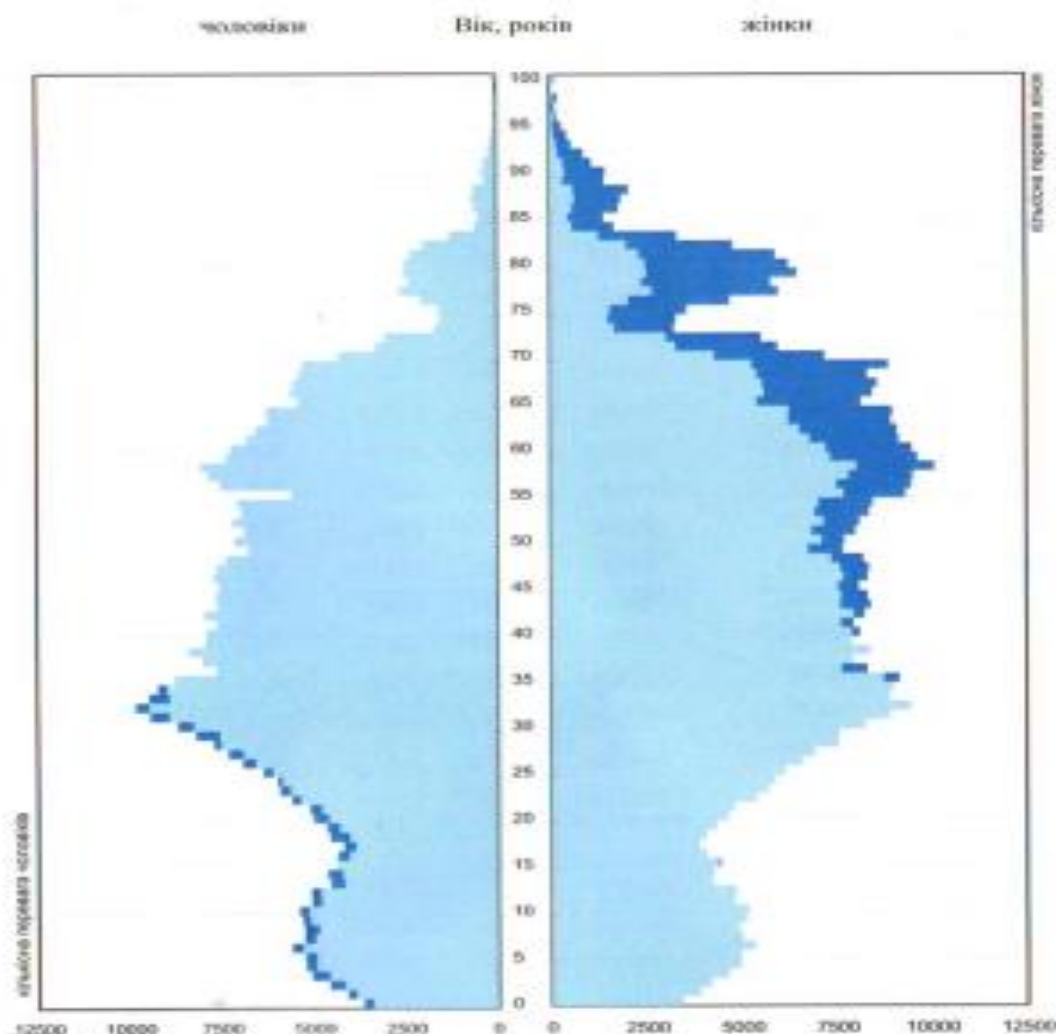

Рис. 2.9. Статеві-вікова структура населення Сумської області, 2021 р. [35]

Від'ємний природний та міграційний приріст населення, нерівномірне розподілення статей, незбалансованість в розподілі вікових груп та старіння населення ускладнюють процеси відтворення населення та призводять до поступового скорочення кількості працездатного населення. Це спричиняє зростання демографічного тиску на суспільство та економіку регіону через збільшення кількості осіб, які не працюють. За останні п'ять років рівень народжуваності у 2018 році досяг найнижчого рівня, а рівень смертності

залишається практично на стабільному рівні. Обмежені можливості зайнятості в сільській місцевості призводять до високого рівня безробіття та відтоку населення працездатного віку. Демографічна криза може мати негативний вплив на економіку через зменшення обсягу внутрішнього ринку та робочої сили [1, 36]

Протягом останніх років стратегія розвитку робочих ресурсів в області була спрямована на вирішення проблем прихованого безробіття, забезпечення повної зайнятості, стимулювання створення нових робочих місць та підтримку підприємництва та самозайнятості. Ця стратегія також включала розширення громадських робіт, підвищення гнучкості ринку праці та вдосконалення регіональних програм для поліпшення умов працевлаштування в галузях, містах та районах області. У 2021 році кількість робочої сили в регіоні складала 533 тис. осіб, з яких 92,3% були зайняті економічною діяльністю. Рівень участі населення у праці віком від 15 до 70 років у 2021 році становив 64,8%, що трохи менше, ніж 65,5% у 2012 році, але порівняно з 2015 роком зросло на 3 відсоткових пункти (у 2019 році в Україні - 63,4%).

У 2021 році рівень зайнятості склав 59,8%, що перевищує середній показник по Україні (58,2%). Три основні галузі економіки області забезпечують працевлаштування для 58,9% працездатного населення: сільське господарство; оптова та роздрібна торгівля, ремонт автотранспортних засобів та мотоциклів; промисловість. Рівень безробіття серед населення у віці від 15 до 70 років у 2021 році становив 7,7% від числа економічно активного населення [5, 35].

Структура економіки регіону має значний вплив на розподіл праці між підприємствами, установами та організаціями. У 2018 році кількість зайнятих працівників на великих, середніх та малих підприємствах склала 111 тис. осіб, приблизно 72% з них були зайняті на великих та середніх підприємствах, що становить близько 80,2 тис. осіб. Спостерігається зменшення частки працівників на великих підприємствах області (з 22,8% у

2013 році до 10% у 2018 році), в той час як частка на середніх підприємствах зросла з 49% до 62,2%. У малих підприємствах ситуація залишається стабільною (приблизно 28%). На ринку праці області спостерігається надлишок робочої сили порівняно з попитом [5, 35].

2.4. Виробничий потенціал

У Сумській області промисловість відіграє ключову роль у загальному розвитку регіону, вносячи найбільший внесок у основні економічні показники. В структурі виробництва товарів та послуг промисловість займає 33,6%, утворює 23,2% валової доданої вартості та забезпечує роботу 27,4% штатних працівників. Ця галузь є основою експортного потенціалу області, становлячи до 50% експортних поставок [4].

У 2021 році область посіла 12-14 місце серед регіонів України за темпами зростання обсягу промислового виробництва. Індекс промислової продукції склав 98,3%, порівняно з 2018 роком, коли він становив 110,3%, 2017 роком – 101,7%, та 2016 роком – 91,2%.

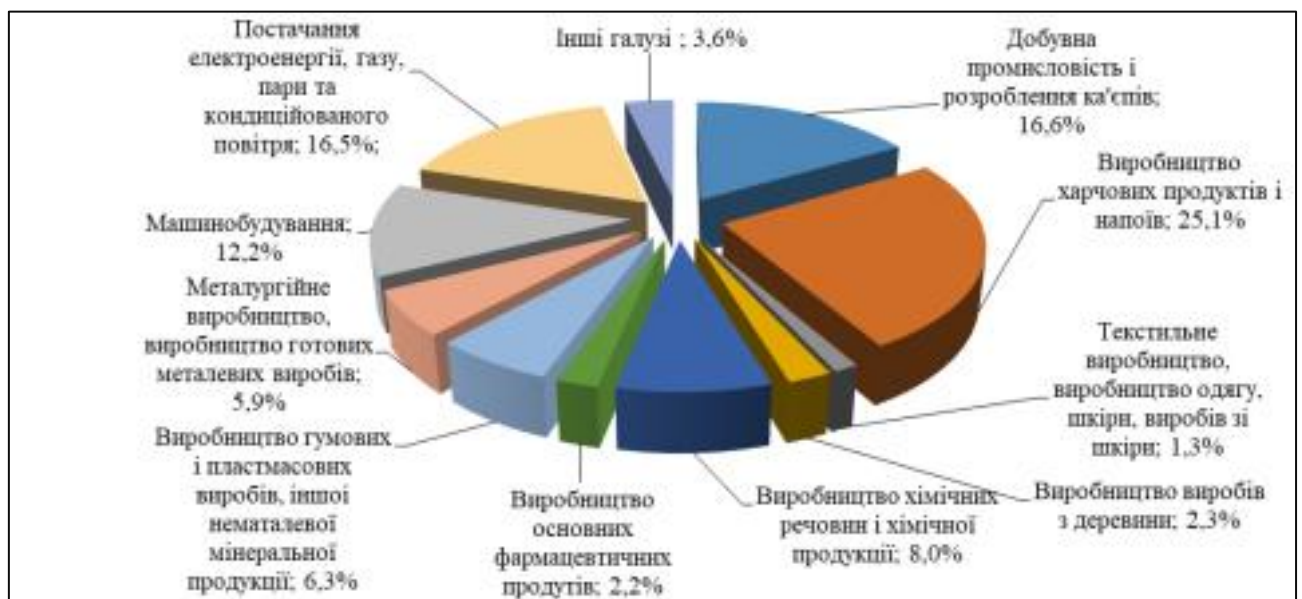

Рис. 2.10. Структура реалізованої промислової продукції Сумської області за 2021 рік, % [36]

Таблиця 2.2. Сильні та слабкі сторони промислової галузі Сумської області (складено автором за [35, 36])

Сильні сторони:	Слабкі сторони:
○ спроможність підприємств провідних видів промислової діяльності (машинобудування, хімічна, харчова промисловість) виготовляти конкурентоспроможну продукцію кінцевого споживання; ○ значний потенціал у сфері імпортозаміщення (підприємства енергетичного машинобудування області мають можливості задовольняти потреби підприємств паливно-енергетичного комплексу України в обладнанні для видобування та транспортування нафти і природного газу, а також поставляти обладнання для будівництва та модернізації атомних, теплових та гідроелектростанцій тощо); ○ значні обсяги покладів корисних копалин, що є сировиною для ряду виробництв, серед них найбільш важливе значення має паливно-енергетична сировина (нафта, природний газ, торф), запаси лісосировинних ресурсів; ○ значний потенціал сільського господарства створює перспективи для розвитку харчової промисловості.	➤ незадовільна структура реалізованої промислової продукції (до 40% загального обсягу реалізованої продукції припадає на галузі, що виробляють сировинну продукцію та енергетичні ресурси, тобто продукцію проміжного, а не кінцевого споживання, яка має низьку ефективність щодо створення валової доданої вартості); ➤ не знято фактор негативного впливу на розвиток промисловості закриття традиційних російських ринків (деякі бюджетотворюючі підприємства були повністю залежні від замовлень російських споживачів, за таких умов підприємства втратили напрацьовані ринки збуту, а з боку держави належної підтримки натомість не отримали); ➤ низький технологічний стан промислового виробництва (ступінь фізичного зносу основних фондів перевищив 60%; запровадження нових технологій здійснюється повільно); ➤ у 2019 році інноваційну активність виявили 18,9% промислових підприємств, тоді як у розвинутих країнах цей показник становить до 70%); ➤ тривалий час залишаються невирішеними проблеми підприємств оборонно-промислового комплексу, державні замовлення відсутні. ➤ Підприємства регіону спроможні виготовляти конкурентоспроможну продукцію кінцевого споживання. При цьому потребують розширення та диверсифікації ринки збуту готової продукції (у зв'язку із закриттям традиційних російських ринків). Серед стримуючих факторів – низький технологічний стан промислового виробництва (через фізичний знос основних фондів) та повільне запровадження новітніх технологій.

Стосовно різних видів економічної діяльності, основу промисловості становлять добувна промисловість та розроблення кар'єрів (16,6%), виробництво харчових продуктів та напоїв (25,1%), постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря (16,5%), машинобудування, за винятком ремонту і монтажу машин і устаткування

(12,2%), та виробництво хімічних речовин і хімічної продукції (8%).

У 2021 році підприємства промисловості області реалізували продукцію на суму 48,3 млрд гривень, що на 0,6% більше, ніж у 2018 році. За часткою обсягу реалізованої промислової продукції в загальнодержавному обсязі (2%) область посіла 14 місце. Обсяг реалізованої промислової продукції на одну особу становив 44,9 тис. гривень у 2021 році. Міжобласний порівняльний аналіз обсягів реалізованої промислової продукції на одну особу населення показує, що протягом 2012-2019 років область займала 9-12 місце в Україні, а у 2021 році вона опинилася на 12 місці [36].

Сільське господарство є однією з ключових сфер економіки області, яка впливає на якість життя місцевого населення та стабільність галузей харчової та переробної промисловості. В Сумській області є достатній потенціал у людських та природних ресурсах для розвитку сільськогосподарського сектору. Площа сільськогосподарських угідь становить 1,7 млн гектарів, що складає 4,1% від загальнонаціонального показника. Ця площа включає понад 1,2 млн гектарів ріллі. Лісова площа і площа забудованих та заболочених земель, а також землі під водою і інші землі, утворюють решту області. Завдяки тому, що область розташована у межах двох географічних зон, її ґрунти в основному складаються з чорноземів типових, темно-сірих лісових ґрунтів та інших типів. Середня агрохімічна оцінка ґрунтів області становить 51,7 бала, з варіацією від 42 до 58 балів [4].

Родючість ґрунтів у Сумській області вища, ніж у середньому по регіонах України за вказаною шкалою. Ця висока родючість сприяє постійному утриманню лідируючих позицій серед регіонів України у виробництві продукції сільського господарства. Сільське господарство області спеціалізується у вирощуванні різних видів зернових та технічних культур у галузі рослинництва, а також у виробництві молока, м'яса великої рогатої худоби, свиней та птиці у галузі тваринництва.

Середньооблікова кількість штатних працівників, які зайняті у сільському господарстві регіону, становить понад 17 тис осіб [12].

У 2021 році частка сільського господарства (включаючи лісове та рибне господарство) в загальному обсязі валового внутрішнього продукту (ВВП) України становила 12%. У цьому ж році виробництво сільськогосподарської продукції (у постійних цінах 2010 року) досягло 11,4 млрд грн, що становить 100,2% порівняно з 2018 роком. З цієї суми, в сільськогосподарських підприємствах вироблено продукції на 8,1 млрд гривень (101,2%), а у господарствах населення – на 3,3 млрд гривень (97,9%). У порівнянні з іншими регіонами України за темпами зростання виробництва сільськогосподарської продукції, область посіла 11 місце (Полтавська область – 3 місце, Харківська – 6 місце, Чернігівська – 9 місце). У загальному обсязі виробництва сільськогосподарської продукції в області переважає продукція галузі рослинництва, що складає 65% [12, 35].

Сфера тваринництва у регіоні відрізняється розвиненим сектором молочного скотарства, свинарством та птахівництвом. З усіх типів господарств області виробляється понад 68 тис. то м'яса, до 400 тис. т молока та 411 млн штук яєць. Зернові та технічні культури сільського господарства становлять до 80% від загального обсягу продукції в галузі рослинництва. У 2021 році на території Сумщини було зібрано понад 4,4 млн т зернових та зернобобових культур, що повністю задовольняє потреби регіону в зерні та надає можливість для його експорту. Місцеві фермери встановили рекорд з виробництва олійного насіння. Вперше в області загальний обсяг виробництва соняшнику, сої та ріпаку перевищив 1 млн то і має потенціал для подальшого зростання. Незважаючи на це, за урожайністю зернових і зернобобових культур (65,2 ц на га) та соняшнику (32,8 ц на га) у 2021 році Сумська область посідала 4 місце серед усіх регіонів України, за валовим виробництвом зерна – 5 місце, включаючи гречку, де також зайняла 4 місце [4, 12, 35].

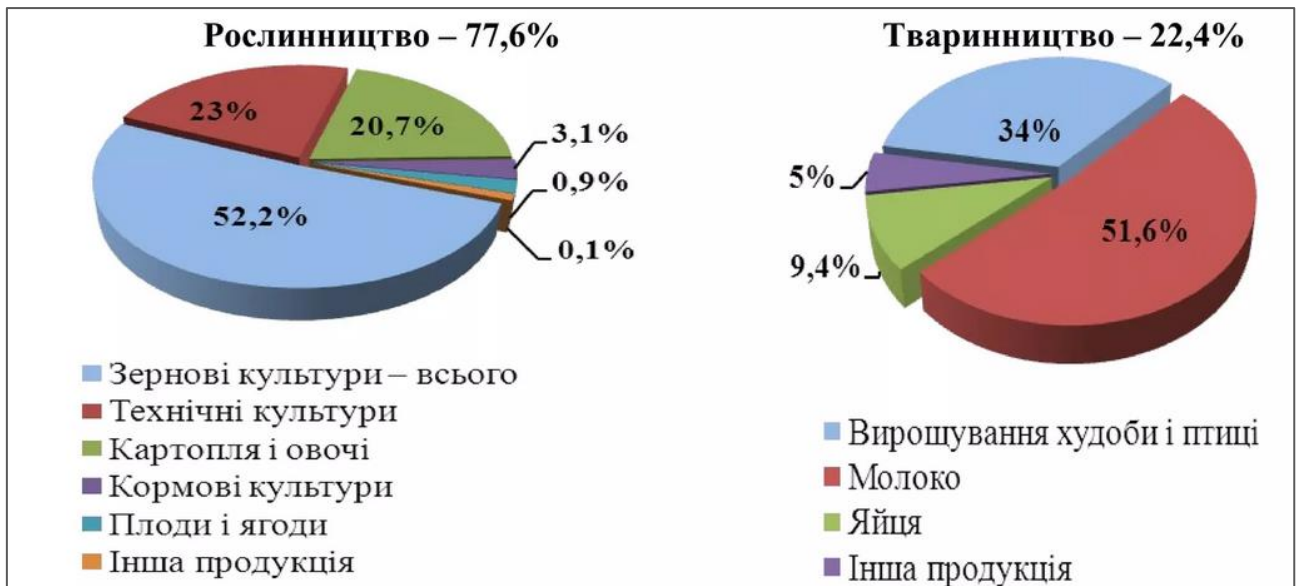

Рис. 2.11. Структура сільського господарства Сумської області [36]

Сектор агропромислового комплексу продовжує привертати інвесторів. Інвестиції в основний капітал сприяють системному оновленню та розвитку матеріально-технічної бази сільськогосподарських підприємств і поліпшенню соціальної інфраструктури сіл.

2.5. Транспортна інфраструктура

Регіон має добре розвинуту систему транспорту, яка включає залізничний, автомобільний, авіаційний та міський електричний транспорт. Проте зв'язки з іншими областями України залишаються недостатніми. Транспортна інфраструктура області охоплює основні види міжміського громадського, залізничного та повітряного транспорту. Сумська область межує з Російською Федерацією, кордон з якою має довжину 498 кілометрів і обладнаний чотирма залізничними та п'ятьма автомобільними пунктами пропуску. Область перетинає кілька транспортних коридорів, зокрема паневразійський автошлях Україна – Росія – Казахстан (Е38). Загальна протяжність мережі доріг становить 7,2 тис км, з них дороги

державного значення складають 2,1 тис км, а місцевого - 5,1 тис км [4].

По території області пролягають кілька автошляхів, включаючи міжконтинентальні та загально-європейські автомагістралі, такі як E38, E101, E381, E391, а також міжнародні та національні автомагістралі, такі як М-02, Н-07, Н-12. Пасажирські автобуси в області обслуговуються мережею автостанцій під назвою «Сумиоблавто транс». Потік пасажирів на центральному автовокзалі міста Суми складає близько 100 осіб за годину. Проте проблемою у дорожній галузі залишається незадовільний стан автомобільних доріг області, що спричиняє передчасне зношення автотранспорту та зростання вартості пасажирських перевезень [35].

У Сумській області розташовані залізничні шляхи, які належать державній компанії «Укрзалізниця» у формі філій: Південна залізниця на півдні (північ Слобідщини) та Південно-Західна залізниця на північному та центральному частині. У межах області експлуатаційна довжина залізничних колій становить 865 км, що охоплює 54 залізничні станції. Пасажирські та вантажні маршрути забезпечують зв'язок з Російською Федерацією, Республікою Білорусь, Балтійськими країнами, Республікою Казахстан, півднем та заходом України. Управління залізничним транспортом здійснюється через Сумську дирекцію залізничних перевезень Південної залізниці та Конотопську дирекцію залізничних перевезень Південно-Західної залізниці. Найбільшими залізничними вузлами є Суми, Конотоп, Ворожба, Бахмач та Хутір Михайлівський. Головні напрямки руху залізнодорожного транспорту охоплюють Київ – Харків, Конотоп – Курськ, Київ – Конотоп – Москва та Бахмач – Гомель [35].

Аеропорт у Сумах відноситься до аеропортів класу "В". Його злітна смуга має довжину 2,5 кілометра і ширину 42 метри, що дозволяє приймати повітряні судна. Крім того, аеропорт має статус міжнародного вантажного. Однак наразі аеропорт майже не працює, за винятком обслуговування чартерних рейсів [36].

2.6. Соціальна сфера та сфера послуг

Станом на 1 січня 2021 року в області функціонує 96 медичних закладів, що включають 22 обласні заклади, 9 міських лікарні, 16 центральних районних лікарень, 4 стоматологічні поліклініки, 16 лікарських амбулаторій і 26 центрів первинної медико-санітарної допомоги (ПМСД). У додаток до цього, в структурі центральних районних, міських лікарень, центрів ПМСД та об'єднаних територіальних громад залишається одна лікарня на первинному рівні, 184 лікарських амбулаторії та 415 фельдшерсько-акушерських пунктів (ФАП), фельдшерських пунктів (ФП) та пунктів здоров'я (ПЗ). Область має Сумський обласний центр екстреної медичної допомоги та медицини катастроф, який надає невідкладну допомогу населенню через 5 станцій, 14 підстанцій та 38 пунктів постійного/тимчасового базування бригад швидкої медичної допомоги. У рамках реформування охорони здоров'я у кожному районі області та місті Суми змодельована оптимальна мережа медичних закладів для обслуговування сільського населення. Проєкт передбачає функціонування 426 місць надання первинної медичної допомоги, включаючи 11 центрів ПМД, 88 амбулаторій групової практики, 84 амбулаторії монопрактики та 243 пункти здоров'я. В області проведено реформи, в результаті яких 47 медичних закладів первинного рівня перетворено в комунальні некомерційні підприємства. Також завершено автономізацію закладів спеціалізованої та високоспеціалізованої медичної допомоги. Всі 46 закладів зареєстровано в органах державної реєстрації, з них 29 міських та районних і 17 обласних. Однак, існують проблеми, пов'язані з високим рівнем зношення медичного обладнання (понад 70%) та кадровими питаннями, зокрема, в закладах первинного рівня. Чисельність лікарів складає 36,8 на 10 тисяч населення, а укомплектованість лікарських посад становить 79,4% по всій області, з них 82,9% на первинному рівні [4, 5, 35, 36].

У 2021 році в Сумській області 34 924 дитини навчалися у 462 закладах освіти. З них, 28 963 особи відвідували 252 дитячих садка, 4662 дітей навчалися у 164 навчально-виховних комплексах з групами для раннього та дошкільного віку, 713 учнів відвідували 30 шкіл з дошкільними групами, 95 дітей відвідували 5 шкіл, 420 осіб навчалися у 6 позашкільних закладах, і 71 дитина була у дошкільних групах 5 інтернатних закладів. 2194 дитини перебували в консультаційних групах «Разом з мамою», а 658 осіб були охоплені соціально-педагогічним патронатом. У віці від 3 до 5 років різними формами дошкільної освіти охоплено 36 754 дітей, що становить 97,9% від їх загальної кількості. Це на 2,1% більше, ніж у 2012 році. Протягом 2012-2021 років у закладах дошкільної освіти області створено 4102 додаткових місця. У 2021 році в області було 419 закладів загальної середньої освіти з учнівським контингентом 97 542 осіб. За цей період мережу освіти скоротили на 149 одиниць. Кількість учнів зросла на 829 осіб порівняно з 2012 роком. Однак проблемним залишається питання наявності малочисельних шкіл, що призводить до високої вартості утримання одного учня. Завантаженість закладів загальної середньої освіти складає 50,1%. За десятирічний період з 2012 по 2021 рік мережа закладів позашкільної освіти в Сумській області зросла з 77 до 82, які входять у систему Міністерства освіти і науки України. Серед них функціонує 55 різноманітних закладів, таких як центри, будинки, палаци дитячо-юнацької, науково-технічної творчості, естетичного виховання, станції юних натуралістів, туристів, військово-патріотичні клуби та школи мистецтв. В Сумській області працює 29 закладів професійної освіти, з яких 8 - професійних ліцеїв, 11 - вищих професійних училищ, 6 - центрів професійно-технічної освіти, 2 - професійно-технічних училищ, 2 - навчальні центри при установах виконання покарань (у Харківській області - 41, Полтавській - 38, Чернігівській - 15). З 27 закладів вищої освіти, 4 - це заклади вищої освіти III-IV рівнів акредитації, а 23 - заклади вищої освіти I-II рівнів акредитації.

Крім того, в структурних підрозділах закладів вищої освіти III-IV рівнів акредитації без права юридичної особи діють 13 коледжів і технікумів державної форми власності. Проблемою в області є зменшення кількості абітурієнтів, які вступають до закладів вищої освіти. Спостерігається збільшення кількості учнів, які обирають для вступу заклади вищої освіти інших областей, зокрема міст Харків та Київ [4, 5, 35, 36].

У 2021 році діяли 1209 закладів у сфері культури згідно з державними соціальними нормативами (у 2012 році їх було 1236), включаючи 610 клубних установ, 542 бібліотеки, 36 мистецьких шкіл, 14 музеїв, 2 державні історико-культурні заповідники, 2 театри, філармонію, обласний науково-методичний центр культури і мистецтв, а також вище училище мистецтв і культури імені Д.С. Бортнянського, які обслуговують щороку до 4 млн осіб. Сумська область має великий потенціал для розвитку туризму завдяки своїм унікальним історико-культурним та природним місцям. Тут є 42 готелі та інші місця для розміщення відпочивальників. Більшість туристів, що відвідують область, - це громадяни України, які подорожують за кордон. За останні 10 років кількість туристів в області зросла на 18,3%, з 13,7 тис. осіб до 16,2 тис. осіб, включаючи зростання кількості осіб, які відвідують інші країни, з 4,6 тис. осіб до 13 тис. осіб. Одним із напрямів розвитку туризму є сільський туризм, включаючи етно-поселення та агросадиби, з 29 такими місцями. У Лебединському районі є природні лікувальні ресурси, що використовуються у санаторії «Токарі». Також популярні активні види відпочинку, такі як велотуризм та сплави по річках. Проте порівняно з іншими регіонами, область має найменшу кількість туристів. Розвиток туризму потребує новаторського підходу та інвестицій, особливо у напрямках, спрямованих на історико-культурні та природні переваги, такі як сільський туризм, активний відпочинок та фестивальний туризм [4, 5, 35, 36].

В області працює 39 установ, які забезпечують соціальні послуги для

одиноких непрацездатних громадян, інвалідів та осіб, що опинилися у складних життєвих ситуаціях. Ці послуги охоплюють 46,1 тис. непрацездатних громадян (100% відповідно до потреби), з них 16,7 тис. осіб (100%) отримують обслуговування вдома. Щодо надання реабілітаційних послуг дітям та особам з інвалідністю, в області діє мережа з 12 установ реабілітаційного спрямування, які входять до системи соціального захисту населення. Потребують реабілітаційних послуг 2058 дітей, з яких 1540 дітей (75,1% від загальної кількості потребуючих) отримують ці послуги. Також у рамках системи соціального захисту населення області функціонують 12 інтернатних установ, що належать Сумській обласній раді. Усього в цих установах перебуває 1659 осіб, з яких 36 – діти [4, 5, 35, 36].

Станом на 1 січня 2021 року в області функціонували 7668 торгових закладів різних форм власності. З них 82,3% складали магазини, 7% - кіоски та палатки, а 10,7% - ресторани та інші заклади ресторанного господарства. За період з 2012 по 2015 роки мережа торговельних закладів збільшилася на 164 одиниці (з 8689 до 8853), але з 2016 року почалося поступове зменшення на 1185 одиниць (до 7668 на початок 2020 року). Однак обсяг роздрібного товарообороту підприємств-юридичних осіб у області демонструє стійкий позитивний розвиток: у 2012 році він склав 5632,2 млн грн, а в 2021 році зріс до 13038,2 млн грн, що становить більше ніж у 2,3 рази. Це свідчить про стабільне зростання обсягу роздрібного товарообороту разом із зменшенням кількості торговельних закладів в останні роки, що є позитивним показником доступності товарів для мешканців області [4, 5, 35, 36].

РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ СУМСЬКОЇ ОБЛАСТІ

3.1. Чинники регіонального розвитку Сумської області

Усі географічні характеристики Сумщини можна розділити на чинники, які стимулюють (сильні сторони, переваги) та чинники, які дестимулюють (слабкі сторони, проблеми) її регіональний розвиток. Географічні чинники-стимулятори регіонального розвитку Сумщини: Наявність природних ресурсів [4, 35, 36]:

Корисні копалини, такі як нафта, газ, земельні, водні та лісові ресурси. Зареєстровано 393 родовища (включаючи 57 об'єктів обліку комплексних родовищ) з 22 видів корисних копалин. Мінерально-сировинна база складається з: Паливно-енергетичної сировини (нафта, газ, конденсат, торф) – 57,8%. Сировини для виробництва будівельних матеріалів – 31,5%. Питних і технічних підземних вод – 9,1%. Гірничохімічних та нерудних корисних копалин для металургії – 1,6%. Ліси: Площа лісів та лісовкритих площ становить 464,7 тисяч гектарів (19,5% від площі області). Склад порід включає понад 120 видів дерев та кущів. Водні ресурси: Регіон має достатню кількість підземних водних ресурсів.

Сприятливі природні умови для розвитку сільського господарства. Область знаходиться в межах двох географічних зон (Полісся та Лісостеп). Ґрунти переважно представлені чорноземами типовими, опідзоленими, дерново-підзолистими, ясно сірими, сірими лісовими та темно-сірими лісовими ґрунтами. Агрохімічна оцінка ґрунтів області є однією з найвищих в Україні.

Наявність сировинної бази для подальшої переробки сільськогосподарської продукції. Сільське господарство області спеціалізується на вирощуванні зернових і технічних культур (зернові та зернобобові – 5,9% загального обсягу в Україні, соняшник – 5,1%, картопля –

4,7%, овочі – 2,1%). У тваринництві область виробляє молоко (3,9%) та м'ясо великої рогатої худоби, свиней і птиці (1,9%).

Наявність магістральних нафто- та газопроводів високого тиску. Газопроводи на території області мають загальну протяжність 1213,1 кілометра, з яких 750,1 кілометра припадає на магістральні трубопроводи.

Кваліфіковані працівники. Заклади професійної та професійно-технічної освіти в області щороку випускають понад 4 тисячі кваліфікованих спеціалістів за 150 різними професіями. Область має виробничу базу в таких галузях, як машинобудування, хімічна промисловість, металургія, виробництво готових металевих виробів та іншої неметалевої продукції.

Наявність виробничих потужностей у машинобудуванні, хімічній промисловості, металургії, виробництві готових металевих виробів та іншої неметалевої продукції. У структурі реалізованої промислової продукції частка машинобудування (без ремонту і монтажу машин та устаткування) складає 12,2%, виробництво хімічних речовин і хімічної продукції — 8%, металургійне виробництво і виробництво готових металевих виробів — 5,9%, виробництво гумових і пластмасових виробів та іншої неметалевої продукції — 6,3%. Найбільші промислові підприємства: АТ «Сумське машинобудівне науково-виробниче об'єднання», ПАТ «Сумський завод «Насосенергомаш», ПАТ «Сумхімпром», ТОВ «Мотордеталь-Конотоп».

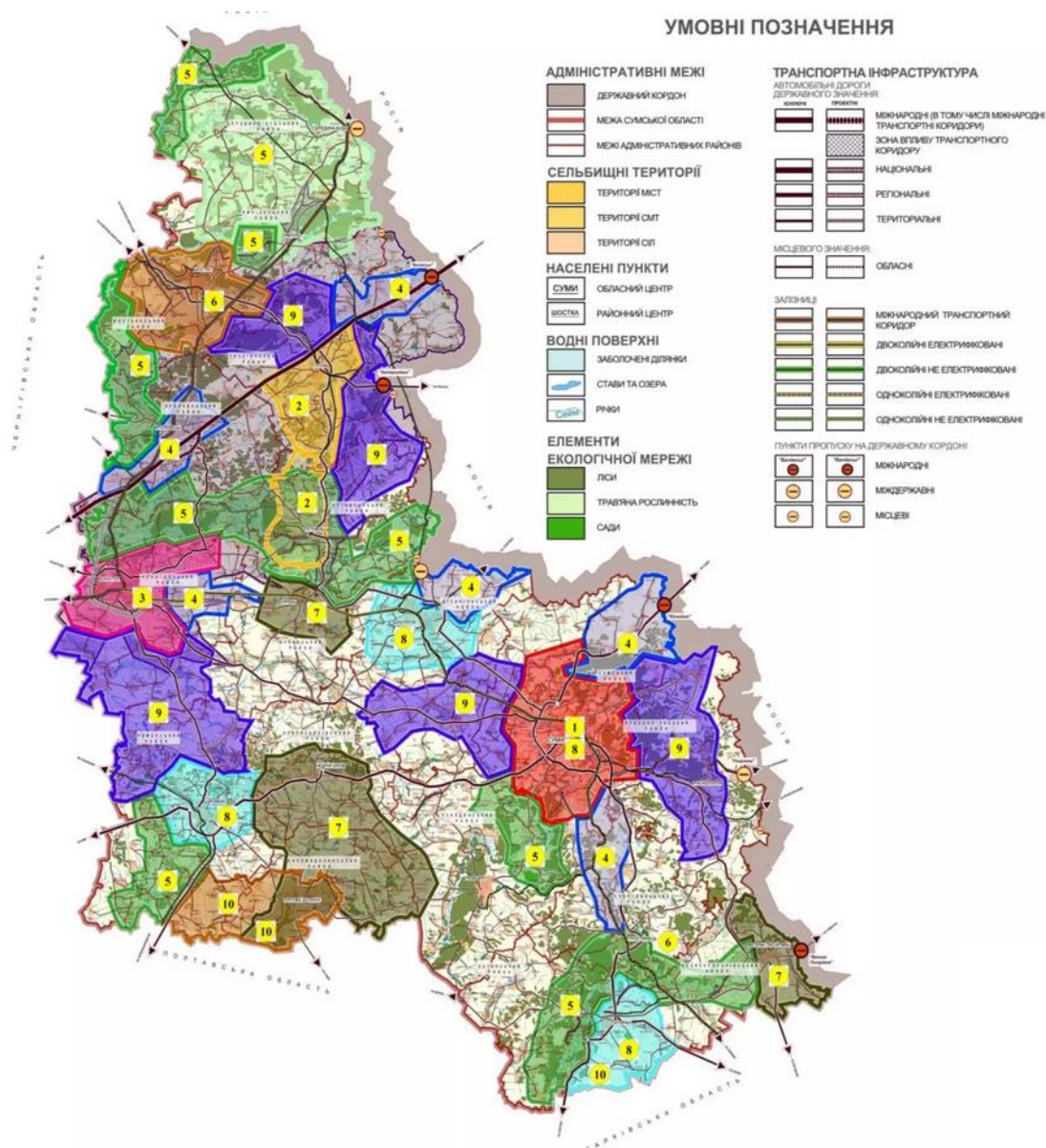
Наявність потужностей для виробництва біопалива, біоетанолу та біогазу. В області є 5 спиртових заводів, що підпорядковані ДП «Укрспирт»: ДП «Попівський експериментальний завод», ДП «Укрспирт» «Дуб'язівське місце провадження діяльності», ДП «Новосуханівський спиртовий завод», ДП «Сумиспирт» та ДП «Наумівський спиртзавод», з яких 3 наразі не працюють.

Географічні фактори, що перешкоджають регіональному розвитку Сумщини [4, 35, 36]:

- Зношена інфраструктура області. Поганий стан доріг. Значна частина території зайнята сміттєзвалищами, низький рівень роздільного збору твердих побутових відходів серед населення.
- Невідповідність продукції місцевих виробників стандартам ЄС.
- Відсутність якісного туристичного продукту та низький рівень обслуговування в туристичній сфері.
- Міграція працездатного населення, особливо молоді, до інших міст України та за кордон.
- Присутність підприємств, які забруднюють навколишнє середовище.
- Відсутність діючого авіасполучення в місті Суми.
- Незадовільне транспортне сполучення з іншими регіонами України.
- Високий рівень зносу основних фондів у промисловості, застарілі технології.
- Повільна переорієнтація підприємств на нові ринки збуту через втрату ринків Росії.
- Низька інвестиційна привабливість області.
- Низький рівень реальних доходів населення.
- Високе енергоспоживання підприємств і установ області.
- Значні диспропорції у розвитку територій. Міста формують більшу частину валового регіонального продукту, тоді як малі сільські райони, особливо в північній частині області, є найменш розвиненими. Соціально-економічний розвиток прикордонних територій, що мають найбільшу протяжність кордону з країною-агресором серед областей України, є недостатнім і може розглядатися як один із стримуючих факторів для розвитку області в цілому.

Таблиця 3.1. Можливості та загрози регіонального розвитку Сумської області згідно зі Стратегією розвитку до 2027 року [36]

МОЖЛИВОСТІ	ЗАГРОЗИ
1. Розвиток вантажно-логістичного центру повітряного транспорту	1. Зниження купівельної спроможності населення
2. Створення сприятливого інвестиційного клімату, Розвиток ІТ-галузі	2. Несвоєчасність централізованих поставок лікарських засобів та виробів медичного призначення відповідно до встановлених квот
3. Розвиток кооперації на селі, фермерських, сімейних фермерських господарств	3. Нестабільна ситуація в країні, у тому числі через ведення військових дій; найбільша довжина лінії кордону з країною-агресором Російською Федерацією
4. Скорочення енергоспоживання через впровадження енергоефективних технологій	4. Демографічна та соціальна криза
5. Проведення адміністративно-територіальної, конституційної, податкової, судової реформ, децентралізації влади; медична реформа	5. Монополія енергопостачальних структур
6. Запуск нової моделі конкурентного ринку електричної енергії та газопостачання	6. Макроекономічна нестабільність (попит, інфляція, курс обміну валют)
7. Функціонування зони вільної торгівлі між Україною та країнами Європейського Союзу	7. Незахищеність права власності
8. Розвиток органічного землеробства	8. Підвищення вартості енергоносіїв та послуг житлово-комунального господарства
9. Підвищення ефективності наукового потенціалу	9. Розбалансованість гілок влади, високий рівень корупції, прояви політичного лобізму та низький рівень довіри до органів влади
10. Зростання обсягів пасажирських та вантажних перевезень	10. Висока залежність від імпортного природного газу
11. Розвиток туристичної індустрії	11. Продовження деградації родючості ґрунтів
12. Розвиток будівельної галузі	12. Наявність іноземних власників на стратегічних підприємствах
	13. Наявність значних диспропорцій між рівнями фінансово-бюджетної спроможності адміністративно-територіальних одиниць області
	14. Додаткове навантаження на атмосферне повітря

- 1 територія з пріоритетним розвитком метрополітарних видів діяльності
- 2 територія з пріоритетним розвитком рекреації, історико-культурно-пізнавального туризму та екотуризму, оздоровчого туризму на базі існуючого рекреаційного потенціалу
- 3 територія з пріоритетним розвитком середньо- та в окремих випадках високотехнологічних галузей промисловості
- 4 територія з пріоритетним розвитком логістичних центрів, складування, доробки та сортування вантажів
- 5 територія із значним природно-заповідним, оздоровчо-рекреаційним, туристичним потенціалом, водночас з високим потенціалом відродження торф'яної промисловості за рахунок наявної сировини
- 6 територія з пріоритетним розвитком середньо- та високотехнологічних галузей промисловості із науковими виробництвами на базі індустріального парку (машинобудування, хімічна промисловість, виробництво будівельних матеріалів, розвиток харчової промисловості)
- 7 територія з пріоритетним розвитком агропромислового комплексу на основі товарного сільського господарства
- 8 територія з пріоритетним розвитком середньотехнологічних галузей промисловості на базі переробки місцевої мінеральної сировини
- 9 територія з пріоритетним розвитком сільського господарства приміського типу для обслуговування промислових центрів
- 10 територія з пріоритетним розвитком видобувної промисловості (газ, нафта)

Рис. 3.1. Функціональне зонування території Сумської області [35]

Таблиця 3.2. Система цілей Стратегії регіонального розвитку Сумської області на 2021-2027 роки [36]

Стратегічна ціль 1.	
РОЗВИТОК РЕГІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ НА ЗАСАДАХ СМАРТ СПЕЦІАЛІЗАЦІЇ	
➤	Конкурентоспроможний промисловий та аграрний комплекс регіону
○	Створення інфраструктури з управління регіональним економічним розвитком
○	Розбудова індустріальних парків
○	Створення нових та технологічна модернізація діючих промислових підприємств
○	Створення умов для виробництва, зберігання та поглибленої переробки сільськогосподарської продукції
➤	Стимулювання активності малого та середнього бізнесу
○	Стимулювання активності малого та середнього бізнесу
○	Туристична індустрія регіону
➤	Туристична індустрія регіону
○	Туристична промоція області
○	Розвиток туристичних об'єктів, продуктів та мереж
Стратегічна ціль 2.	
РОЗВИТОК РЕГІОНАЛЬНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ	
➤	Якісні житлово комунальні послуги та впровадження енергоефективності в житлово-комунальному господарстві
○	Будівництво, реконструкція, капітальний ремонт об'єктів житлово-комунального господарства, у тому числі на засадах енергоефективності
○	Підтримка альтернативної енергетики
➤	Транспортна доступність
○	Розбудова дорожньої інфраструктури
○	Відновлення авіаційного сполучення
Стратегічна ціль 3.	
РОЗВИТОК ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ	
➤	Якісне життя та комфортні умови для гармонійного проживання жителів у регіоні
○	Створення умов для якісних і сучасних медичних послуг
○	Якісний сучасний освітній та науковий простір
○	Розбудова культурно-мистецького потенціалу
○	Забезпечення гідних умов розвитку молоді
○	Формування здорового способу життя через систему фізичної культури і спорту
○	Створення умов для якісних і сучасних соціальних послуг
➤	Безпека населення та територій
○	Збереження та захист довкілля
○	Створення системи управління відходами
○	Забезпечення безпеки проживання

Аналіз Стратегії регіонального розвитку Сумської області до 2020 року та на період 2021-2027 роки показує, що Сумщина позиціонується як «північна житниця України» з високотехнологічним аграрним комплексом, екологічно чистою територією, інноваційною промисловістю, значним

освітньо-науковим потенціалом та високим рівнем життя [35, 36]. Місія Сумської області полягає в забезпеченні високої якості життя шляхом розвитку конкурентоспроможної та інноваційної економіки, враховуючи переваги та особливості регіону. Пріоритетами розвитку до 2027 року є: конкурентоспроможний промисловий та аграрний комплекс, розвиток людського капіталу, туристична індустрія та покращення стану довкілля і раціональне використання природних ресурсів [36]. Стратегія регіонального розвитку на 2021-2027 роки включає три стратегічні цілі, які розкриваються через оперативні цілі та відповідні завдання (табл. 3.2).

3.2. Територіальні особливості регіонального розвитку Сумщини

Згідно з сучасним адміністративно-територіальним устроєм, у Сумській області є 51 територіальна громада, 15 міст, 20 селищ і 1454 села. Динаміка сільського населення в регіоні має негативні тенденції (рис. 1). Протягом останніх 40 років спостерігається скорочення сільського населення в Сумській області, причому з 2011 по 2021 рік його кількість зменшилася на 15,4 % [1]. На початку 2022 року частка сільського населення в Сумській області відповідала загальнодержавному показнику. У структурі територіальних громад за статусом центра переважають сільські громади, їх частка складає 42,1 %. Вони формують основу сільських територій області, де на початок 2022 року налічувалося 440 населених пунктів із населенням 122,4 тис. осіб (39,2 % сільського населення регіону). Середня щільність населення складала 20 осіб/км². Селищні громади також вважаються сільськими. У 15 селищних громадах зосереджено 421 населений пункт, зокрема 403 села. В цілому, у селищних громадах проживає найбільше сільського населення – 137,6 тис. осіб, з середньою щільністю населення 22 особи/км² [1, 4].

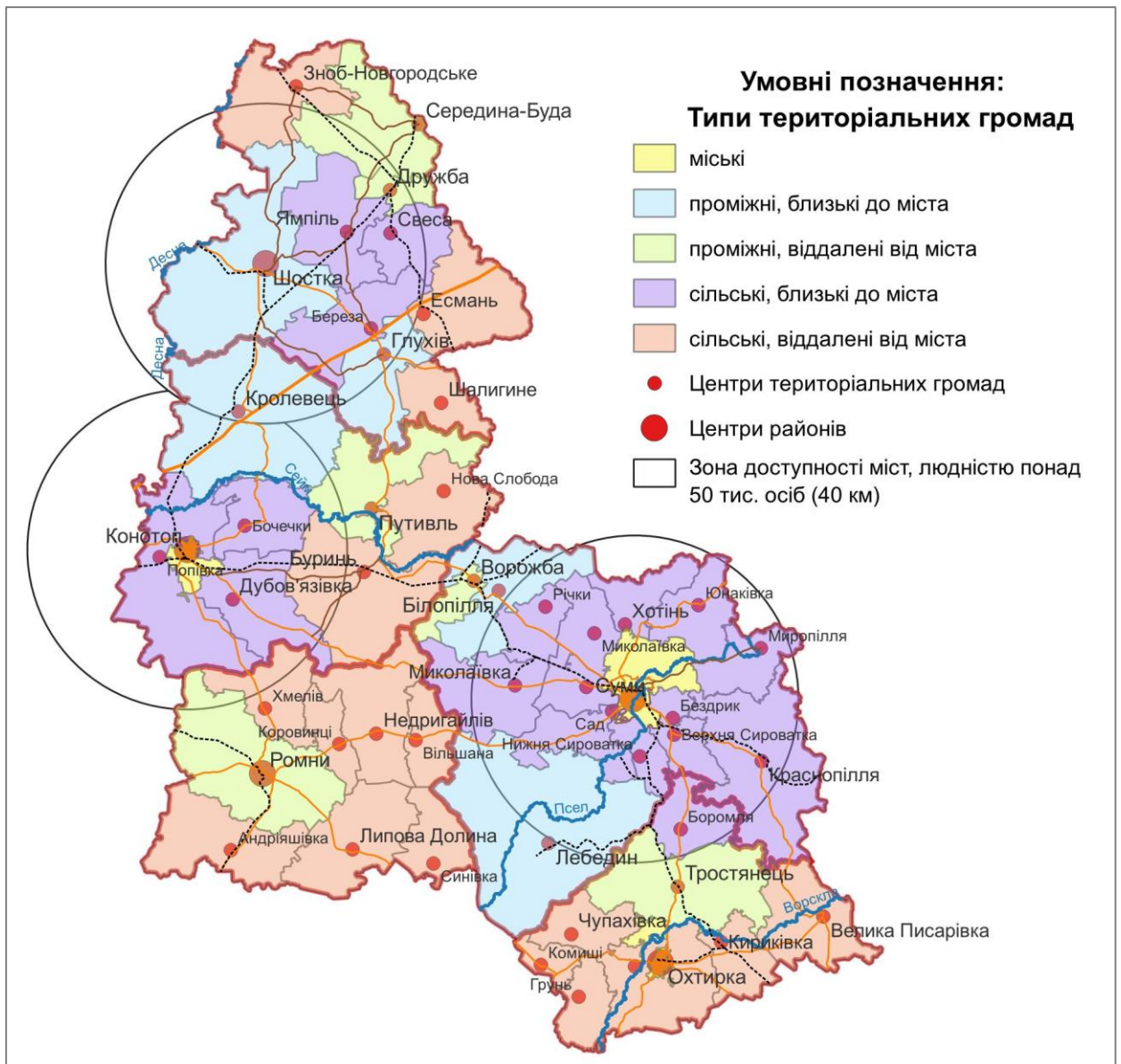

Рис. 3.2. Типи територіальних громад Сумської області [1]

Годинна доступність до міста з населенням понад 50 тис. осіб використовувалася як додатковий критерій для класифікації сільських територій. Це приблизно 40 км – відстань, де ще відчувається вплив великих і середніх міст [1, 4]. Відповідно до цього критерію сільські та проміжні (перехідні) громади були поділені на дві групи: а) близькі до міста; б) віддалені від міста (рис. 3.2). Поза межами 60-хвилинної зони доступності середніх і великих міст області розташовано п'ять перехідних і 18 сільських територіальних громад. Це майже всі територіальні громади Роменського та Охтирського районів, а також східні, переважно прикордонні громади

Конотопського та Шосткинського районів. У віддалених проміжних громадах знаходяться 211 сільських поселень з населенням 35,4 тис. осіб. Віддалені сільські громади включають 500 сіл та селищ з населенням 123,3 тис. осіб. Ці території є найбільш проблемними у Сумській області. Визначені сільські території, що складаються з 37 громад, мають значні відмінності в соціально-економічному розвитку. Для виявлення цих відмінностей була проведена типізація сільських територіальних громад за допомогою кластерного аналізу. Інформаційна база включала демографічні показники (темпи скорочення населення за 2001-2022 роки, частка осіб старших вікових груп, кількість дошкільнят на 1000 осіб), показники розселення (щільність населення, щільність сіл на 100 км², середня чисельність населення сільських поселень, сальдо міграції на 1000 осіб) та фінансово-економічні показники (доходи бюджету громади на одну особу, рівень дотаційності бюджету, індекс податкоспроможності та рівень спроможності громади) [1, 4, 9]. У результаті було виділено п'ять типів сільських територій (рис. 3.3).

Перший тип включає сільські території 15 громад, які переважно розташовані в західній та східній (прикордонній) частинах області. Ці громади займають 45,7% площі, містять майже 40% поселень та сільських мешканців регіону. Вони характеризуються дуже високими темпами знелюднення (майже 45% за період 2001-2022 років), низькою щільністю населення та значним міграційним відтоком. Водночас ці громади демонструють досить високий рівень спроможності та фінансових показників. Другий тип сільських територій включає дев'ять територіальних громад, центрами яких здебільшого є колишні селища міського типу та місто Буринь. Ці громади відрізняються максимальними темпами знелюднення, низькою щільністю населення та найменшою чисельністю мешканців у селах і селищах. Фінансово-економічні показники цих територій є середніми для регіону. Це внутрішня периферія – громади на межі районів, які розташовані далеко від великих і середніх міст [1, 9].

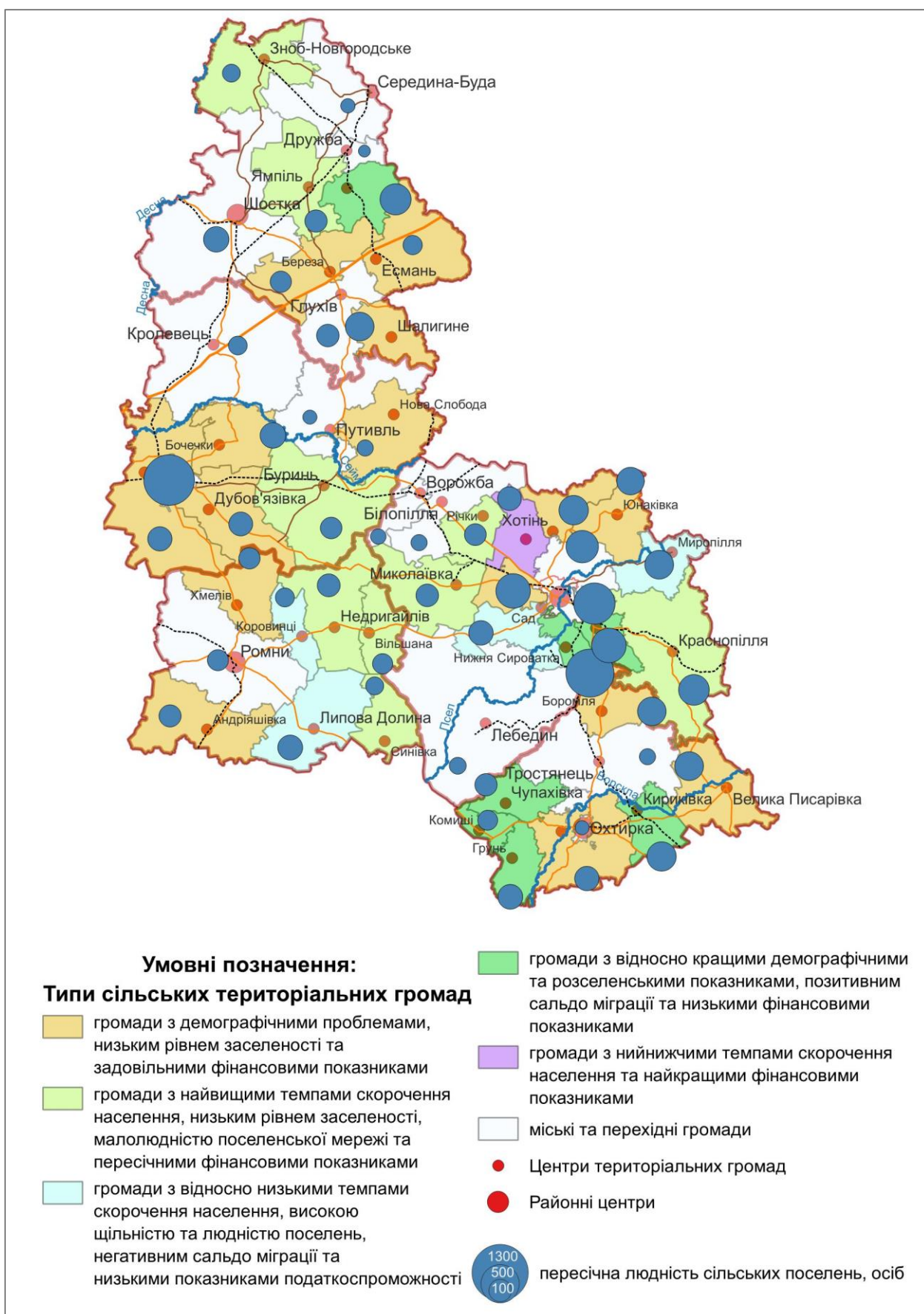

Рис. 3.3. Типи сільських територіальних громад Сумської області [1]

Третій тип складають п'ять сільських територіальних громад, в яких проживає 33,7 тисячі осіб. Цей тип сільських територій характеризується помірними темпами зменшення населення (-27,38%), вищою густотою населення та чисельністю мешканців у сільських поселеннях. Водночас для нього характерне від'ємне сальдо міграції та досить низькі фінансові показники. Бездрицька та Садівська територіальні громади мають прямий зв'язок з обласним центром, що сприяє їхньому розвитку [1, 9].

До четвертого типу належать як периферійні (Свеська, Комишанська, Груньська), так і близькі до обласного центру (Верхньосироватська та Нижньосироватська) сільські територіальні громади. У цьому типі в цілому налічується 100 сільських поселень, де мешкає майже 40 тисяч осіб. Основними ознаками цих сільських територій є помірні темпи скорочення населення, висока густота населення та чисельність у сільських поселеннях, позитивне сальдо міграції. Проте сільські громади четвертого типу характеризуються найгіршими фінансовими показниками. Рівень дотацій до бюджетів цих громад утричі перевищує середні значення, а індекс податкової спроможності майже вдвічі гірший, ніж у подібних територіальних громадах інших типів [1].

П'ятий тип сформувала лише одна громада - Миколаївська, з центром у однойменному селі. Головною характеристикою цього типу громад є найвищі доходи бюджету серед сільських територій, високі значення індексу податкової спроможності та загального рівня фінансової спроможності. Щодо розселенських показників, варто відмітити мінімальні темпи зменшення населення (лише 5% за період з 2001 по 2022 рік) та найвищу густоту поселення [1, 9].

3.3. Виклики в умовах повномасштабної війни

Сумська область має найбільшу кордонну лінію з росією, яка становить понад 560 кілометрів, та межує з трьома російськими областями: Брянською, Курською та Білгородською. Під час початку повномасштабного вторгнення значна частина території області була окупована [40]. За перший рік війни було пошкоджено щонайменше 1749 об'єктів цивільної інфраструктури через авіаційні атаки, артобстріли та бойові дії. Під час тимчасової окупації окремих територій діяльність багатьох промислових підприємств була майже повністю зупинена. Руйнування об'єктів транспорту, енергетики, виробництва та обмежений доступ до ринків збуту та сировини, разом із втратою людського капіталу, суттєво підірвали економіку регіону [6, 10, 23, 24, 25, 33, 38, 40].

Впродовж більш як двох років війни на Сумщині частина території була окупована (рис. 3.4, рис. 3.6), регулярно потерпає від обстрілів (рис. 3.5, рис. 3.7), значні території заміновані (рис. 3.9). Сумська область посідає четверте місце після Харківської, Миколаївської та Дніпропетровської щодо випадків потенційної шкоди довкіллю, спричинені російською військовою агресією (рис. 3.8).

11 квітня 2022 року Збройні сили України остаточно звільнили Сумщину від ворожого вторгнення. Незважаючи на постійні виклики щодо безпеки, почалася реконструкція економічного життя регіону та відновлення зруйнованої або пошкодженої інфраструктури.

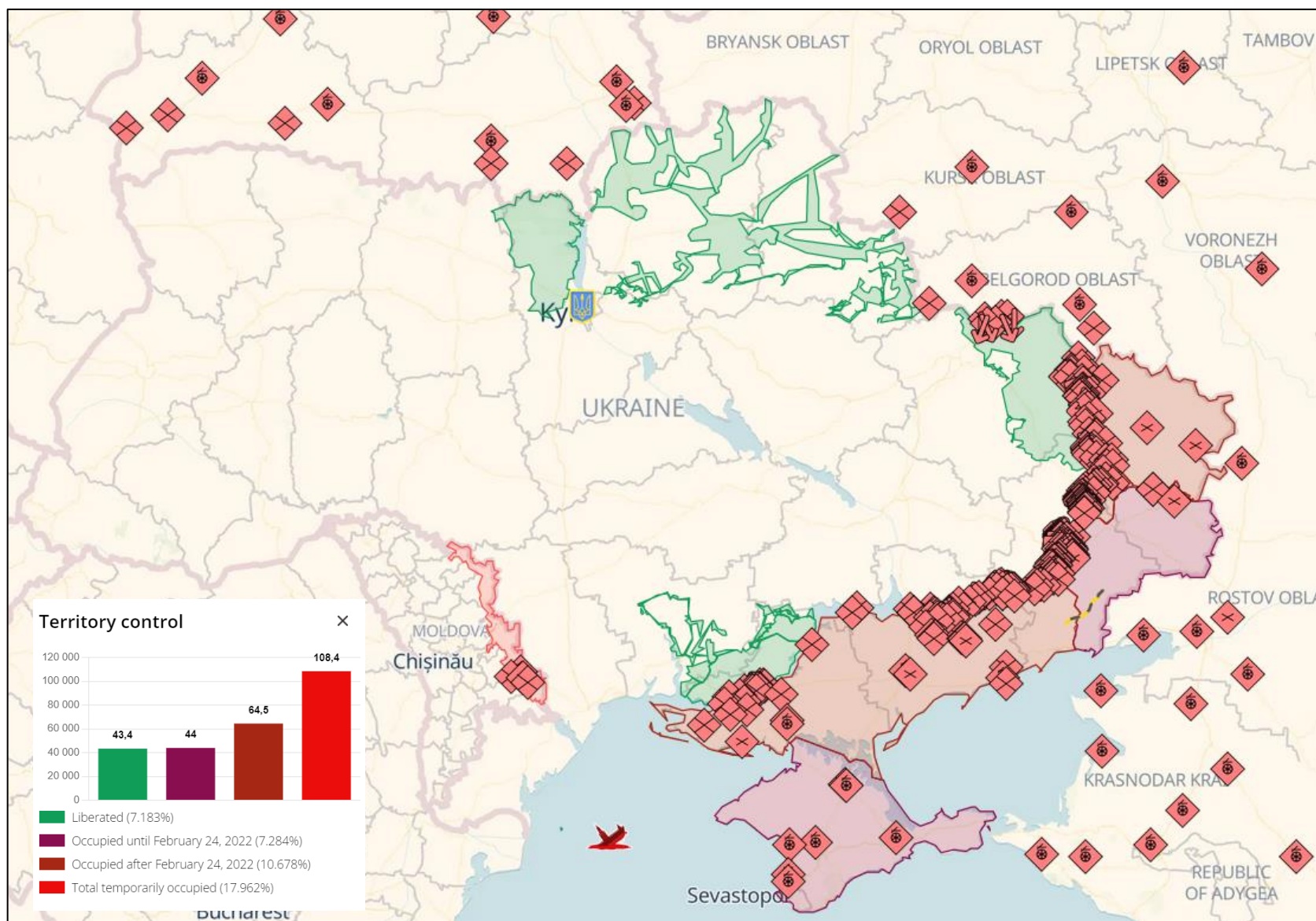

Рис. 3.4. Карта війни в Україні DeepState, станом на 30 травня 2024 року [41]

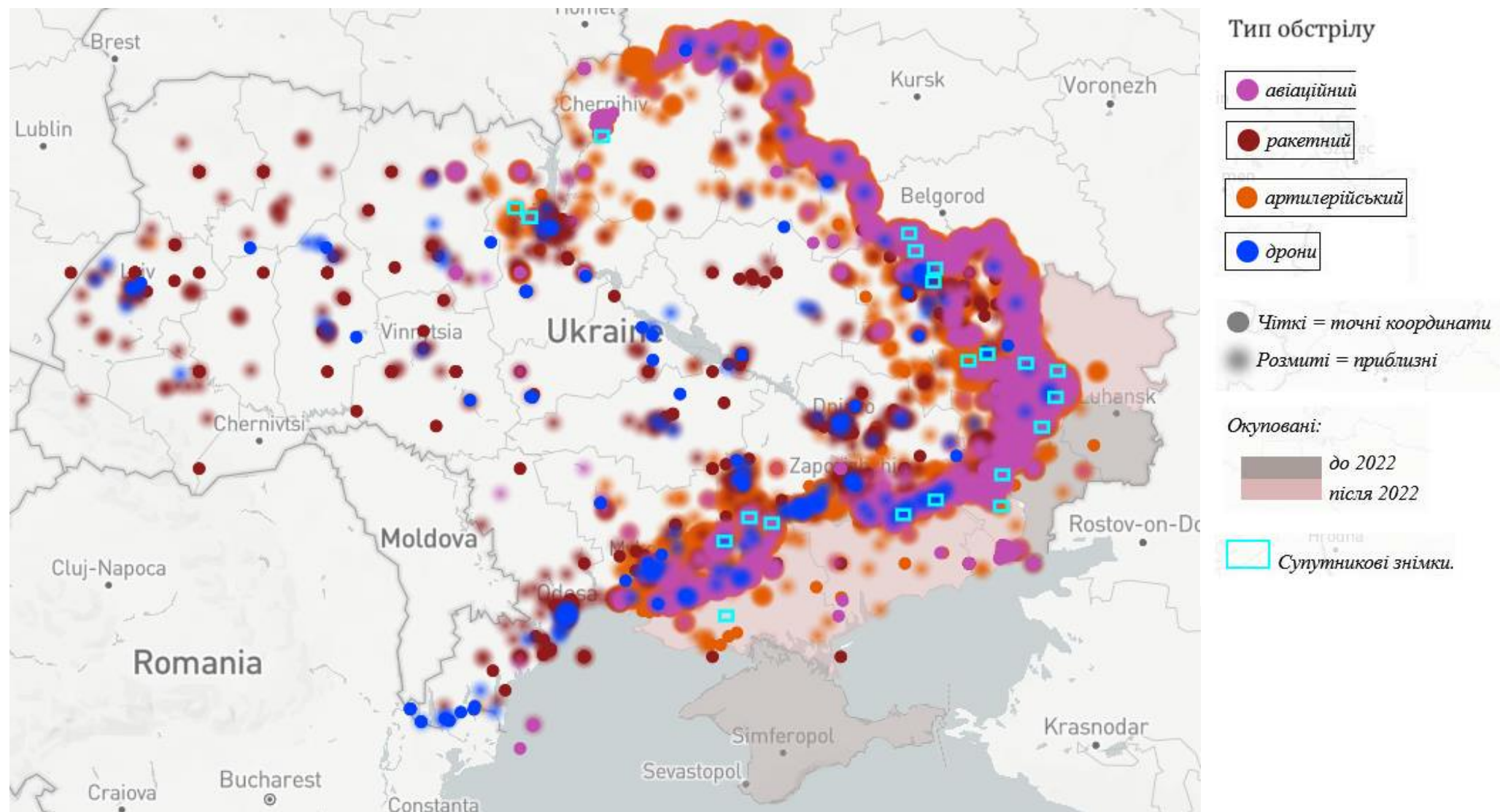

Рис. 3.5. Карта обстрілів України російськими військами, станом на 30 травня 2024 року [15]

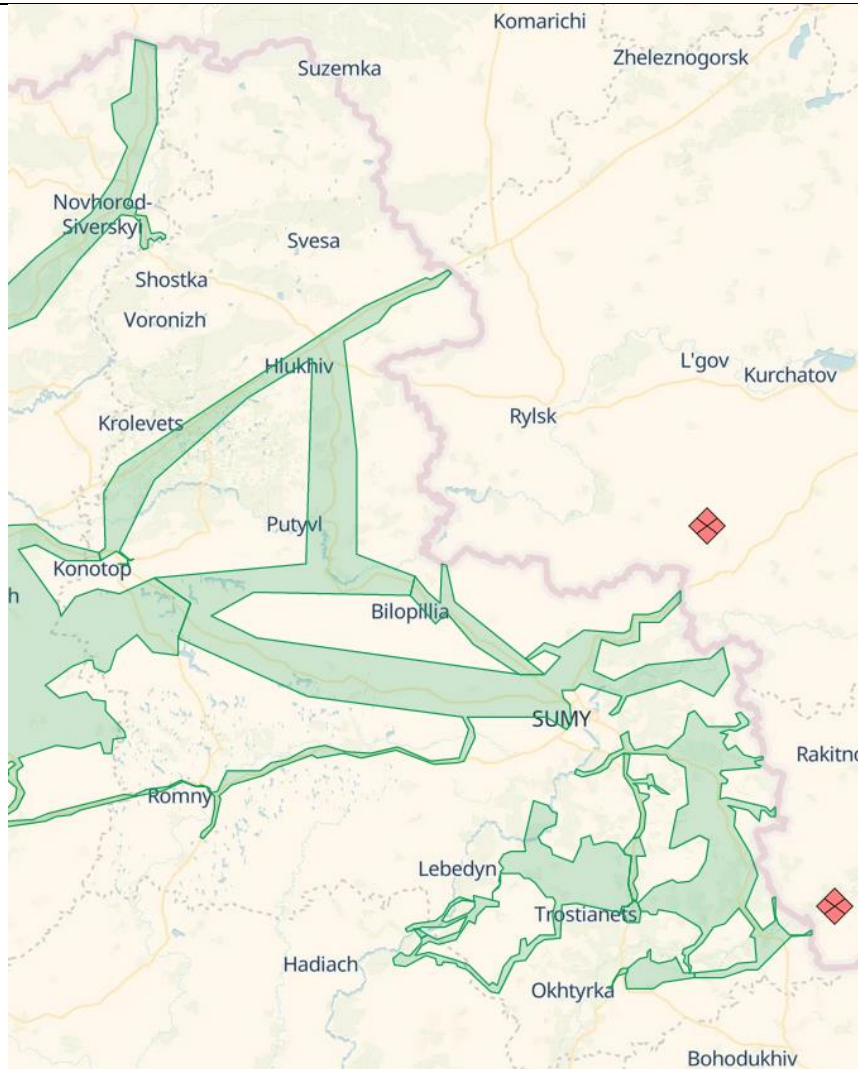

Рис. 3.6. Сумщина на карті війни в Україні DeepState, станом на 30 травня 2024 року [41]

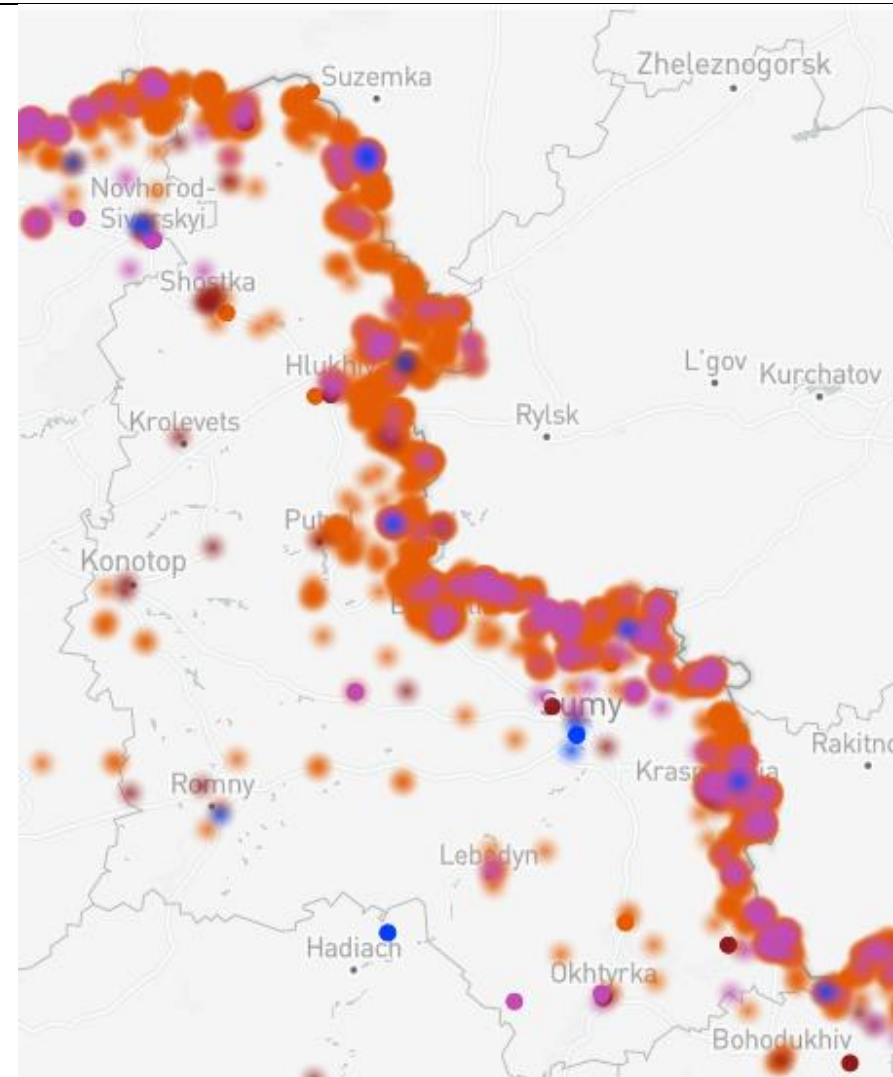

Рис. 3.7. Сумщина на карті обстрілів України російськими військами, станом на 30 травня 2024 року [15]

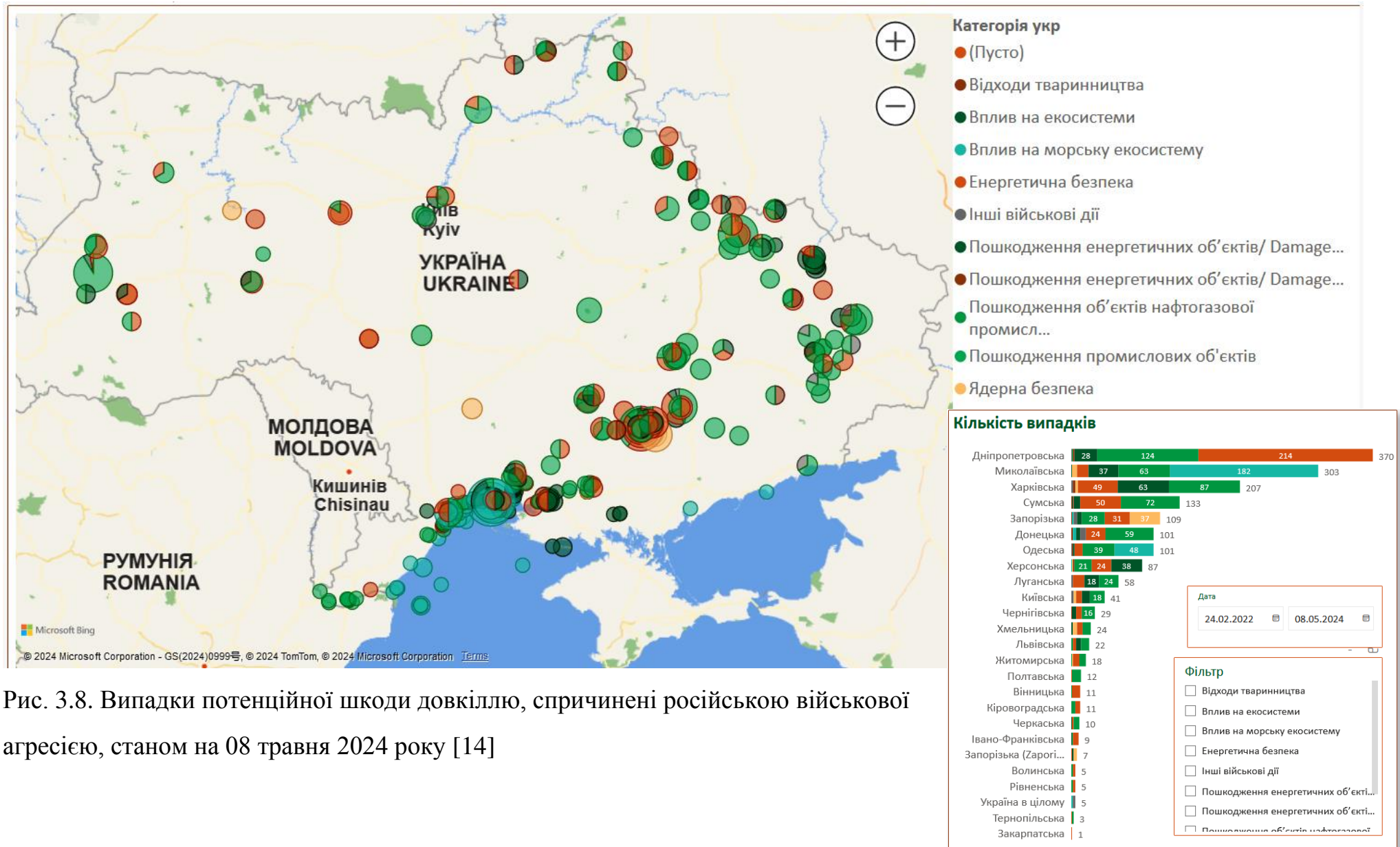

Рис. 3.8. Випадки потенційної шкоди довкіллю, спричинені російською військовою агресією, станом на 08 травня 2024 року [14]

Рис. 3.9. Замінованість території України в результаті російської військової агресії [13]

Для підтримки менш заможних громад держава застосовує горизонтальне вирівнювання, ґрунтуючись на індексі податкової спроможності відповідного бюджету (згідно зі статтею 99 Бюджетного кодексу). Якщо індекс податкової спроможності становить менше 0,9, відповідні місцеві бюджети отримують базову дотацію у розмірі 80% суми, необхідної для досягнення показника 0,9. Якщо індекс перевищує 1,1, то до державного бюджету надходить реверсна дотація у розмірі 50% суми, яка перевищує значення індексу 1,1. Така дотація є джерелом фінансування базової дотації. У випадку, коли індекс знаходиться в межах від 0,9 до 1,1, громада не сплачує гроші до державного бюджету і не отримує жодних коштів із бюджету [6, 24, 25, 33, 40].

У 2023 році понад 80% громад Сумщини отримали базові дотації. Найбільше базових дотацій отримали п'ять міських громад - Лебединська, Кролевецька, Путивльська, Буринська та Білопільська. Разом на них припадає трохи менше половини усіх базових дотацій області.

Лебединська громада була однією з перших, що постраждала від російського вторгнення в Україну. Більше половини її території опинилася в окупації відразу після розпочаття повномасштабної війни. За перший рік конфлікту втрати від бойових дій оцінювалися приблизно у 160 мільйонів гривень. Міста Білопіль та Путивль, що входять до складу цієї громади, знаходяться в зоні бойових дій і постійно піддаються обстрілам.

У 2023 році громади регіону спрямували до державного бюджету 198 мільйонів гривень реверсних дотацій – це на 67 мільйонів більше, ніж у 2021 році. Найбільше коштів перерахували міста Суми та Конотоп, а також сільські громади Миколаївка, Комишани та Боромля [10, 33, 38, 40].

Для оцінки фінансової ситуації громади важливо аналізувати не лише її доходи, а й визначити частку дотацій у загальній структурі бюджету. Група фінансових експертів Офісу підтримки реформи децентралізації при Мінрегіоні розробила методичні рекомендації для оцінки фінансової стійкості територіальних громад.

Один з ключових показників - це рівень дотаційності бюджету. Цей показник визначається як відношення обсягу базових чи реверсних дотацій до загальної суми доходів бюджету громади. Він не враховує субвенції з державного бюджету. Цей показник свідчить про те, наскільки громада залежить від дотацій з державного бюджету. Якщо цей показник становить від 30% до 50%, то фінансова стійкість громади може вважатися низькою, а якщо він перевищує 50%, то це може бути вважатися критичною ситуацією.

В Сумській області лише чотири громади мали низький рівень фінансової стійкості. У порівнянні з іншими регіонами, що були визволені від окупації, у 2023 році громади Сумщини виявилися більш стійкими фінансово, хоча тут також були значні руйнування та зменшення економічної активності [23, 25].

Сумська область була однією з перших, що була звільнена від окупації, незважаючи на продовження обстрілів з боку російської армії. Область активно відновлювала економічний потенціал та інфраструктуру, привертаючи інвестиції. На кінець 2022 року з 100 основних підприємств області повністю відновили роботу 56, а ще 33 працювали частково [6, 10, 38].

Крім того, в Сумській області вдалося засіяти понад 90% прогнозованих площ для сільськогосподарських культур, що повністю задовольнило потреби регіону в продовольстві. У 2023 році у громадах області повернулися 193 компанії, які були переміщені. Загалом, у 2023 році в регіон було залучено понад 1 мільярд гривень з фонду ліквідації наслідків збройної агресії на реалізацію 25 проєктів. За результатами січня-серпня 2023 року індекс виробництва сільськогосподарської продукції склав 105,2% порівняно з відповідним періодом 2022 року, зокрема у рослинництві – 104,7%, а у тваринництві – 108,1% [6, 33, 40].

Прийнята «Програма економічного та соціального розвитку Сумської області на 2024 рік» передбачає продовження відновлення економіки області, відновлення виробничої, транспортної, соціальної інфраструктури, а також розв'язання проблем безробіття та підвищення якості життя населення [28]. У структурі цієї програми розроблено каталог, який містить 44 проєктні ідеї на

загальну суму 57,7 млрд гривень, які пропонуються до реалізації протягом 2022-2024 років. У 2024 році безпекова ситуація в області загострилась, що знову створює загрозу соціально-економічному розвитку регіону. Внаслідок збільшення обстрілів та кількості ворожих ДРГ евакуюється населення деяких громад. Під евакуацію підпадають жителі 115 прикордонних населених пунктів у 15 громадах, що перебувають під постійним обстрілом. 14 травня 2024 року керівник Головного управління розвідки Кирило Буданов в інтерв'ю The New York Times заявив, що найближчим часом Росія може розпочати новий наступ в Сумській області [6, 24].

У стратегії розвитку Сумської області на 2021-2027 роки не враховується самостійне розглядання сільських територій як окремих об'єктів регіональної політики, хоча визначається, що низька заселеність регіону і рідкість населення в сільських районах ускладнюють розвиток області, особливо у наданні базових громадських послуг. Плани розвитку, затверджені на рівні країни та регіонів до 2027 року, потребують оновлення. Вже опублікований проект оновленої Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки, в якому враховані останні зміни у законодавстві, включаючи визначення нових функціональних типів територій та розроблення стратегій, програм та планів відновлення та розвитку територіальних громад. Під час оновлення Стратегії регіонального розвитку Сумської області на 2021-2027 роки планується включення заходів з активізації розвитку сільських територій, зокрема прикордонних районів, та використання різних податкових інструментів для різних типів територіальних громад [1, 35]. Також розглядаються заходи підтримки сімей або громадян, які мають переселитися в безпечніші райони та поселення. На рівні області важливо розробити чітку модель розвитку сільських територій під час війни та після її закінчення. Географічні основи регіонального розвитку дасть змогу визначити території Сумської області з особливими потребами, які потребують підвищеної уваги з боку центральних і регіональних органів влади.

ВИСНОВКИ

Регіон розуміють як адміністративно-територіальну одиницю у межах окремих країн, чия границя в основному визначена політичними рішеннями. Регіон характеризується двома ключовими складовими: насамперед, це певна територіальна ділянка, а також економічна система, що функціонує на цій території – регіон являє собою самодостатню територіальну систему з унікальним комплексом виробництва, розподілу, обміну та споживання матеріальних ресурсів і послуг. Регіональний розвиток є складним, багатогранним і різностороннім процесом, що передбачає позитивні зміни у територіях, населенні та економіці окремих областей країни. Регіональний розвиток розглядається як зміна просторово-соціальних умов, тобто переходи між різними стадіями організації людської діяльності в різних частинах країни. Розвиток регіонів в рамках держави відбувається нерівномірно і залежить від різних факторів, починаючи від природних ресурсів і закінчуючи ефективністю управлінських стратегій. Розвиток кожної конкретної соціально-просторової діяльності, включаючи регіональний розвиток, залежить від специфічного набору факторів, що впливають на неї. Ці фактори можуть бути сприятливими, нейтральними, перешкоджаючими або обмежуючими. У контексті нашого дослідження географічних основ регіонального розвитку Сумщини зупинимось детальніше саме на передумовах.

Сумська область, розташована в північно-східній частині України, має різноманітні географічні особливості, що надають їй своєрідний вигляд і впливають на природні умови та економічний розвиток регіону. Сумська область має прикордонне положення, межує на півночі і на сході з рф, на заході – з Полтавською та Чернігівською областями України, на півдні – з Харківською областю. Територія області в основному представлена Придніпровською височиною, з пагористим рельєфом і широкими долинами річок. Головною річкою, що протікає через область, є Десна, яка тече з півночі на південь і є правою притокою Дніпра. Клімат Сумщини є помірно

континентальним з м'якою зимою та теплим, часом спекотним, літом. Головним типом ґрунтів у Сумській області є чорноземи, що є надзвичайно родючими і сприятливими для землеробства. Також зустрічаються сірі лісові ґрунти, лучно-чорноземні та опідзолені. Лісові масиви займають близько 17% території області. Тут зустрічаються переважно хвойні та листяні породи дерев, такі як сосна, дуб, береза, осика, вільха тощо. Природоохоронні території: У Сумській області існують кілька природоохоронних зон, зокрема Національний природний парк "Гомільшанські ліси", який є місцем збереження багатства біологічного різноманіття регіону. Ці географічні особливості формують унікальні природні умови для розвитку сільського господарства, лісового господарства, рекреації та екологічного туризму в Сумській області.

Російська агресія та складність прикордонного становища Сумської області призвели до погіршення розвитку її територіальних громад, викликаючи негативні тенденції. Ця складна ситуація вимагає створення новаторської моделі просторового розвитку, яка має бути втілена в оновленій Стратегії регіонального розвитку Сумщини на період 2021-2027 років. Ця модель повинна враховувати поточні реалії, включаючи можливі зміни у розміщенні населення, структурі поселень, логістиці та інших аспектах, що впливають на життя регіону. При розробці регіональної політики, спрямованої на розвиток та відновлення територіальних громад, важливо застосовувати індивідуальний підхід, оскільки кожна громада має свої унікальні соціально-економічні характеристики. Це означає, що програми підтримки і інвестиційні ініціативи мають бути адаптовані до специфіки кожної громади, забезпечуючи максимальну ефективність. Саме географічні особливості мають лежати в основі ідентифікації проблем, розробці рекомендацій та стратегій, які забезпечать стійкий та адаптивний розвиток Сумської області в умовах сучасних викликів і нестабільності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Барановський М., Барановська О. Сільські території Сумської області: підходи до ідентифікації, особливості розвитку, типізація / Слобожанський науковий вісник. Серія: Природничі науки, № 1 (2024) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://journals.spu.sumy.ua/index.php/natural/article/view/286>
2. Верхоглядова Н.І. Регіон як самокерована соціально-економічна система [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://base.dnsgb.com.ua/files/journal/%D0%86nnovastijna-ekonomika/IE-5\(43\)-2013/InnEco_5-43-2013_113-117.pdf](http://base.dnsgb.com.ua/files/journal/%D0%86nnovastijna-ekonomika/IE-5(43)-2013/InnEco_5-43-2013_113-117.pdf)
3. Возняк Г. В. Регіональний розвиток: сутність і методологічна основа Регіональна економіка 2015, №3 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ird.gov.ua/pe/re201503/re201503_034_VoznyakHV.pdf
4. Географія Сумської області: особливості природи, соціально-економічного розвитку та раціонального природокористування : колективна монографія / Авхутська С. О. та ін.; за заг. ред. А. О. Корнуса. – Суми: СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2021. – 212 с.
5. Головне управління статистики в Сумській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sumy.ukrstat.gov.ua/>
6. Гуманітарні аспекти повоєнної реурбанізації України / Національний інститут стратегічних досліджень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/humanitarni-aspekty-povoyennoyi-reurbanizatsiyi-ukrayiny>
7. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>
8. Державна стратегія регіонального розвитку на 2021- 2027 роки та план заходів з її реалізації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/regionalna-politika/strategichne-planuvannya-regionalnogo-rozvitku/derzhavna-strategiya-regionalnogo-rozvitku-na-2021-2027-roki-ta-plan-zahodiv-z-yiyi-realizatsiyi>

9. Децентралізація: нові райони [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://decentralization.ua/>
10. Дослідження періоду повномасштабної війни: 2022-23рр. Регіональний розвиток / Національний інститут стратегічних досліджень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/rehionalnyy-rozvytok/doslidzhennya-periodu-povnomasshtabnoyi-viyny-2022-23rr>
11. Дронь Ю.П. категорія «регіон»: сутність і напрями досліджень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://core.ac.uk/reader/14048790>
12. Екологічний паспорт Сумської області станом на 01.01.2022 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://mepr.gov.ua/wp-content/uploads/2022/11/Sumska-obl_2021.pdf
13. Інтерактивна карта замінованості / Служба протимінної діяльності ДСНС України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://mine.dsns.gov.ua/>
14. Інтерактивна карта потенційної шкоди довкіллю / Екодія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ecoaction.org.ua/warmap.html>
15. Карта обстрілів України російськими військами [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://texty.org.ua/projects/107440/pid-udarom-sho-i-koly-obstrilyuvala-rosiya/>
16. Книш Я. В. Місце економіки регіону в просторовому упорядкуванні національної та міжнародної економіки / Економічний вісник, 2017, №3 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ev.nmu.org.ua/docs/2017/3/EV20173_065-072.pdf
17. Комірня В. В. Модель змістового наповнення поняття "регіон" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.investplan.com.ua/pdf/12_2010/19.pdf
18. Ліба Н. С., Ющик Л. В. Поліваріантність поняття «регіон» / Науковий вісник Ужгородського національного університету Випуск 14, частина 2, 2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.visnyk-econom.uzhnu.uz.ua/archive/14_2_2017ua/4.pdf

19. Медведовська Т.П. Регіональний розвиток України в умовах глобалізації та євроінтеграції / Мукачівський державний університет, економіка і суспільство, Випуск # 4 / 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://economyandsociety.in.ua/journals/4_ukr/36.pdf

20. Мезенцев К. В., Підгрушний Г. П., Мезенцева Н. І. Регіональний розвиток в Україні: суспільно-просторова нерівність і поляризація: Монографія. – К.: ДП «Прінт Сервіс», 2014. – 132 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.geokiyv.org/pdf/Reg_development_in_Ukraine.pdf

21. Мезенцев К.В. Регіональний розвиток: чинники нерівномірності та формування периферії / К. В. Мезенцев // Науковий вісник Волинського національного університету ім. Лесі Українки. - Луцьк, 2012. - № 9(234) : Географічні науки. - С. 20-26 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://evnuir.vnu.edu.ua/handle/123456789/9202?locale=en>

22. Мірзоева Т. В., Томашевська О. А. До визначення сутності поняття "регіон" / Інвестиції: практика та досвід № 23/2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.investplan.com.ua/pdf/23_2011/15.pdf

23. На Сумщині з початку повномасштабного вторгнення загинуло понад 200 цивільних мешканців, серед них 13 дітей [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://suspilne.media/sumy/691518-na-sumsini-z-pocatku-povnomasstabnogo-vtorgnenna-zaginulo-ponad-200-civilnih-meskanciv-sered-nih-13-ditej/>

24. Налагодження роботи територіальних громад для забезпечення стійкості тилу / Національний інститут стратегічних досліджень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.niss.gov.ua/news/novyny-nisd/nalahodzhennya-roboty-terytorialnykh-hromad-dlya-zabezpechennya-stiykosti-tylu>

25. Організація територіальними громадами в Україні самозабезпечення населення продуктами харчування / Національний інститут стратегічних досліджень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/orhanizatsiya-terytorialnymy-hromadamy-v-ukrayini-samozabezpechennya>

26. Основи політики регіонального та муніципального розвитку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.oecd-ilibrary.org/sites/7a956aeb-uk/index.html?itemId=/content/component/7a956aeb-uk>
27. Портал спроможності територіальних громад [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://tdukr.maps.arcgis.com/apps/MapJournal/index.html?appid=47f24b79311f44e2863eabe27ccbdc81&fbclid=IwAR3NdmVaXZD_ojyJnqt41UF01jJ5eOuNZLfJALas hZLhfl2mg8w5cdv0ohk#
28. Програма економічного і соціального розвитку Сумської області на 2024 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://gue.sm.gov.ua/index.php/uk/programa-ekonomichnogo-i-sotsialnogo-rozvitku-sumskoji-oblasti-na-2016-rik/115-programa-ekonomichnogo-i-sotsialnogo-rozvitku-sumskoji-oblasti-na-2024-rik>
29. Пугачевська К. Регіональний розвиток як чинник формування конкурентоспроможності економіки регіону. *Innovation and Sustainability*, (3), 63–68 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ins.vntu.edu.ua/index.php/ins/article/view/203>
30. Регіон / Інститут Історії України НАН України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Rehion
31. Регіональний розвиток має спиратися на громади [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.golos.com.ua/article/375423>
32. Романова Т. В. Теоретичні підходи до розуміння сутності поняття «регіон» / *Ефективна економіка* № 4, 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1053>
33. Стирає з лиця землі: у що Росія перетворила прикордонні села на Сумщині [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.unian.ua/war/stiraye-z-licya-zemli-u-shcho-rosiya-peretvorila-prikordonni-sela-na-sumshchini-12591591.html>

34. Стратегія відновлення та розвитку економіки Сумської області на 2022-2024 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://test.lovelysvi.com/assets/files/strategia_2022-2024_compressed.pdf
35. Стратегія регіонального розвитку Сумської області до 2020 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.slideshare.net/sbosrcid/sumy-region-economy-development>
36. Стратегія регіонального розвитку Сумської області на 2021 - 2027 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://gue.sm.gov.ua/index.php/uk/strategiya-regionalnogo-rozvitku-sumskoj-oblasti-na-period-z-2021-do-2027>
37. Сумська область. Географічний атлас. Серія «Моя мала Батьківщина» – 2006 р.
38. Сумщина в умовах війни: відновлення економічного потенціалу та нові загрози [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.epravda.com.ua/columns/2024/05/23/714108/>
39. Тульчинська С. О. Підходи до визначення поняття «регіон» в сучасних умовах / Ефективна економіка № 6, 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1201>
40. 760 днів повномасштабної війни в Сумській області: узагальнення подій [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.helsinki.org.ua/articles/760-dniv-povnomasshtabnoi-viyny-v-sumskiy-oblasti-uzahalnennia-podiy/>
41. Deepstate [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://deepstatemap.live/en#8/51.280/34.288>